

TÜRK İNKILABINDA YÖNTEM VE ANLAYIŞ

Cezmi ERASLAN*

Atatürk'ün inkılâplar yoluyla Türk milletini muasır medeniyet seviyesine ulaştırma çabası sosyal hayatın her sahasında esaslı değişikliklere yol açmıştır. Türk tarihinde son derece önemli bir dönüm noktası oluşturan bu değişimin yöntem ve anlayış bakımından incelenmesine geçmeden önce, sosyal değişme kavramına ana hatlarıyla da olsa değinmekte yarar görüyoruz.

Sosyal Değişme Kavramına Genel Bir Bakış

Sosyal psikologlar değişimi, cemiyetlerin gelişmesindeki en esaslı ve eski faktör olarak görmüşlerdir. İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar geçen zaman içinde hız ve mahiyeti devamlı farklılaşan değişimin toplum varlığının gelişerek devam etmesinde bir nevi sigorta işlevini görmesi, bu kavramın "dünyadaki tek sabit olgu" halinde anlaşılabilmesine yol açmıştır.

Sosyal değişme toplum yapısındaki çok çeşitli ve çok yönlü etkileşimlerle doğrudan alakalı bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çeşitli açılardan da ele alınmaktadır. Ancak bu incelemelerde temelde nüfusun yapısındaki etnik, dini, kültürel ve ekonomik farklılaşmalar, yerleşik sistem, yaşantı ve anlama ve davranma biçimlerindeki değişme beklentileri belirleyici olmaktadır.

Özetle, sosyal değişmeden, "sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerindeki değişikliklerin" kastedildiği konunun uzmanlarınca belirtilmektedir. Genellikle kültürel değişimle birlikte kullanılan bu terimi en geniş şekilde Malinovski'nin tarifinde bulmaktayız; "Bir cemiyetin mevcut nizamını, yani, içtimai, maddi ve manevi menfaatini bir tipten başka bir tipe kalbeden bir

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

prosestir (olgudur)"¹. Dolayısıyla, sosyal değişme tabiriyle cemiyetin siyasi yapısında, idari müesseselerinde, inanç ve düşüncelerinde, bilgi sisteminde, terbiye sisteminde, kanunlarında, maddi ürünlerinde ve bunların kullanılmasında meydana gelen değişim ifade olunmaktadır.

XV. asrın sonlarından itibaren hız kazanan coğrafi keşifler toplumları birbirlerine yaklaştırmıştır. Bu yakınlaşma milletlerarası ilişkileri olduğu kadar kültürlerarası etkileşimi de had safhaya taşımıştır. Bu yakınlaşmanın yanısıra XVI. asırdan itibaren Batı'da kilisenin baskısına karşı protestolarla dinden bağımsız düşüncenin tohumları da atılmaya başlanmıştır. Bilhassa XIX. ve XX. yüzyıllar sanayi ve teknolojiye gerçekleşen akıl almaz buluşların etkisi ile değişimin her sahada en hızlı, en geniş ve ileri seviyeyi yakaladığı zamanlar olmuştur. İlim ve teknik toplumun yaşantısını doğrudan etkileyerek süratle değiştirebilmektedir. Bu sebeple oldukça karmaşık bir sürecin sonunda gerçekleşen sosyal değişmeyi izah eden anlayışları üç ana grupta toplamak mümkün görülmüştür. Ancak hemen işaret edelim ki, her düşünce grubunda yer alan düşünürlerin hepsinin birbirinden farklı yaklaşımları vardır. Medeniyet ve kültürleri canlı yapılar gibi doğan, büyüyen ve ölen varlıklar olarak tasavvur eden *Organizmacı*'lar ki, İbn Haldun, N. J. Danilevskiy, O. Spengler ve A. Toynbee bunlar arasında sayılmaktadır². İnsanlığın doğru bir çizgi üzerinde geliştiği ana fikrinde birleşen *Evrimsel*'er ki, A.Comte, M.Weber, E. Durkheim bu anlayışın önde gelenleri olarak belirlenmektedir. Son olarak sağlanacak her aşamanın kendisini ortadan kaldıracak ve karşıtını yaratacak unsurları beraberinde getirdiğini temel hareket noktası olarak gören *Diyalektik* anlayış, Sorokin ve K. Marks ile temsil edilmektedir.

Sosyal-psikologlar, değişimin ilk merhalesi olan "kültürlerarası temas"ı da oluşum şekline göre, normal *etkileşim* (kültürleştirme), *yayıma*, *kültür iktisabı* alt başlıklarına ayırmakta ve değişimin gerçekleşmesini usul bakımından *serbest* ve *mecburi kültür değişimi* olarak iki çeşite indirgemektedirler³.

Türk inkılâbının hedeflediği sosyal değişimin konumunu belirleyebilmemizde zemin oluşturmak için bu husustaki yaklaşımları satır başları ile izah etmekte fayda vardır: serbest kültür değişmesinden; bir sosyal grup veya cemiyetin, yabancı bir kültüre sahip bir grupla temas ettiği zaman

¹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1959, s. 41; Sulhi Dönmezer, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1995, s. 90.

² Bu mevzudaki sınıflandırmalar için bkz. Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul 1995, s. 63 vd.

³ Turhan, aynı eser, s. 52.

hiçbir iç ve dış tazyik altında bulunmaksızın, tek tek bazı unsurları veya o kültürün belli bir kısmını alıp benimsemesi neticesinde toplumun bünyesinde meydana gelen değişim kastedilmektedir. Mecburi veya empoze kültür değişiminden maksat ise; genellikle ayrı kültürlerle sahip iki sosyal grup veya cemiyetten birinin" kendi kültürünün tamamını veya bazı unsurlarını kabul ettirmek için diğerini zorlaması"dır. Bazen de idari nüfuz ve iktidara sahip bir kesimin "yabancı bir kültürü veya bunun belli bazı unsurlarını ekseriyetin arzusu hilâfına kendi cemiyetine zorla kabul ettirmeye kalkışmasıyla" oluşan sosyal değişimler söz konusudur. İnkılabın yöntemi kısmında genişçe açıklanacak olmakla beraber, 1920'li yılların ikinci yarısında Atatürk'ün, hâlâ eski sistem ve anlayışı sürdürmek isteyen bilinçli muhalifler ile eski yönetimin yetersizliğini sorgulamayan halkın büyük bir kesimine karşı⁴ "halk hakimiyetine dayalı bir sistem kurmak üzere" bir takım baskılarda bulunmanın kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu düşündüğüne işaret etmeliyiz. Zira, "düşman olanlarla mücadele esbab ve vesaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakk-ı bekâ yoktur"⁵.

Netice itibariyle, sosyal değerler, kurumsal değişimler ve kişiler üzerinde değişimler ortaya çıkmaktadır. Değişimlerin yeni ihtiyaçları gerektirmesi, ihtiyaçların değişimi hızlandırması gibi bir bağlantı da bu ilişkide söz konusu olmaktadır. Yine toplumun kendisine önerilen değişimi kabul etmesi, özümsemesi de farklı etkenlere bağlıdır. Her şeyden önce önerilen değişimin toplumun genelince bir ihtiyaç olarak görülmesi gerekmektedir. Geleneksel toplum yapısı içinde bu ihtiyaç bir aydın tesbiti olarak kabul edilebilir. Diğer yandan toplumun nüfus yapısında gençlerin ağırlıkta olması değişimi kolaylaştıracak bir unsurdur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bu özelliği iyi tespit eden Atatürk'ün Cumhuriyeti gençlere emanet etmesinin sebeplerinden birisi budur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden devralınan merkezi bürokrasi ağırlıklı idari yapılanma, toplumun merkezden önerilen değişiklikleri nispeten daha az problem çıkararak kabul etmesinde etkili olmuştur. Türk toplumunun genelde geleneksel ve muhafazakâr yapısına rağmen önerilen köklü değişimi kabulünde bir unsurun önemi tartışılmaz derecede önemlidir: Atatürk, değişimi öneren kişi, müessese veya grubun (değişim ajanı-Change Agent) toplumdaki konumunun belirleyiciliği, bilhassa vurgulanmaktadır. Toplum içinde büyük nüfuz ve prestij sahibi insanlar eğer iktidara da sahipler ise teklifleri kolaylıkla kabul

⁴ Atatürk'ün söz konusu değerlendirmeleri için bkz. Kemal Atatürk, Nutuk I (1919-1920), İstanbul 1973 (13. basım), s. 10-16.

⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (bundan sonra ASD) I-III/II, (Derleyen Nimet Unan) Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 48.

görmektedir⁶. Atatürk'ün Trablusgarb'ta başlayıp, Çanakkale Savaşları ile gelişen ve Millî Mücadele önderliği ile taçlanan kariyeri normal şartlarda büyük tepkilere sebep olabilecek siyasi, idari ve kültürel değişim tekliflerinin kabulünde etkili olmuştur. Liderliğinin devamı, karşı anlayışlara sahip dirençleri kırmış, gerçekleştirdiği düzenlemelerin sadece fikrî planda kalma tehlikesine düşmeden topluma mal olmasının yolunu açmıştır. Bütün bu hususlar ile alâkalı olarak sosyolojik incelemelerde geniş bilgi vardır. Ancak burada bizim için önemli olan Türk inkılâbı çerçevesinde yaşadığımız değişimi nasıl tarif edeceğimizdir.

Öncelikle Türk inkılâbının getirdiği değişimi Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi yenilik hareketlerinden ayırmak gereklidir. Öncekiler devletin bünyesinde eksikliğini gördükleri kanunları iktibas yoluyla alıyorlardı. Atatürk'ün getirmek istediği yenilik, Batı Medeniyetin temelini oluşturan "anlayış"ı almaya odaklanmıştır. Atatürk'ün bu bakımdan Osmanlı yenileşme çabalarına önemli tenkitler getirdiğine de işaret etmeliyiz⁷. Tanzimat öncesi ve sonrası yapılanları eksik, hedefe ulaşmayı sağlayamayacak gayretler olarak değerlendiren Atatürk'e göre radikal tedbirlerle hızlı ve yoğun düzenlemeler yapılmalıydı.

Hemen işaret edelim ki, Türk inkılâbı bir takım kanun ve müessese aktarımından (taklidinden) çok daha farklı bir yaklaşım sergilemekteydi. Batı medeniyetinin temelini oluşturan, müspet ilmi almayı ve bu anlayışı yaşamın her sahasına rehber kılmayı hedefleyen Atatürk, bir yandan tüm mana ve şekilleriyle Batılı olmayı hedeflediğini ilân ederken diğer yandan kurduğu devletin temelini Türk kültürüne dayandırmaktaydı. Devletin sağlamlığını bu temelin güçlendirilmesi ile özdeş görece kadar milli kültüre önem veriyordu. Bir çelişki gibi görünen bu durumu anlamak için onun, kültürümüzün temel unsurlarını nasıl değerlendirdiğine bakmamız gerekiyor. Örneğin müziğimiz başta olmak üzere bütün özgün değerlerimizi en son teknik ve formlar ile işleyerek evrensel medeniyete dahil etmek gibi bir sentez hedeflemiştir. Toplumu, hayatı ve devleti ilgilendiren her hususta ilmi yöntemlerin kullanılmasında ısrarcı olan Atatürk, ilim ve fenni herkes için istemektedir. "ilim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız"⁸ diyen Atatürk, bu hususta hiçbir kayıt ve şart tanımadığını vurgulamaktadır. Dünyadaki her şey için, medeniyet için, başarı için, hatta savaş meydanlarında galip gelebilmek, canlı kalabilmek için en hakiki

⁶ Dönmezer, aynı makale, s. 397

⁷ Mustafa Budak, "Modernleşme Açısından Atatürk'ün Osmanlı Tarihi ve Islahatlarının Eleştirisi", *İlmî Araştırmalar* IV, İstanbul 1997, s. 55-66.

⁸ 27. X.1922 Bursa'da Öğretmenlerle Konuşması, *ASD*, II, s. 48.

mürşidi(yol gösterici) ilim ve fen olarak belirleyen Atatürk, Milli Mücadelenin askeri başarılarının "orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen esaslarını gözetmekten" kaynaklandığına dikkat çekmektedir⁹. Atatürk'ün ilim anlayışında taklitçilik değil, ilme sahip olma vardır. İlim ve fennin "yaşadığımız her dakikadaki safhaların tekamülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip etmek şartı" toplumun ilme aşına, her an onun ürünleriyle hemhal olan bir yapı olarak anlaşıldığının kanıtıdır¹⁰.

Atatürk'ün bu özelliği tam olarak anlaşılmadığı için onun bir taklit peşinde olduğu, şekille uğraştığı düşünülmüştür. Aklın ve ilmin yöntemlerinin insanlara maddi ve manevi kurtuluş sağlayacağına inanan Atatürk'ün bütün çabaları bu hedefe yönelikti. Türk toplumuna teklif ettiği değişim çok köklü olmakla birlikte zaman, değişimin gerekliliğini taraflı-tarafsız herkese göstermiştir. Değişimin gerekliliği hususu eldeki devletin yıkılışı ile yadsınamaz bir biçimde kendini göstermişti. Mevcut anlayışın geldiği nokta itibariyle sadece kanun ve kurum almakla kurtulamayacağımızı gören Atatürk, askerlik ve hayat tecrübesiyle tarih bilgisinin kendine ilham ettiği yolda ilerleyecektir. Bu yolda kendi şahsi zevklerini tamamen bir kenara bırakmanın yanı sıra milleti götürmek istediği yolda karşısına çıkanlara ve çıkacaklara karşı tavizsiz tutumu, bunu varlık-yokluk mücadelesi olarak tanımlaması "şekil ve anlayışta değişerek muasır medeniyet seviyesine erişme" gereğinin onda bir iman halinde olduğunun en açık delilidir.

I. Yöntem

Atatürk'ün, kendisine iyi ve faydalı bir şey sunulduğunda reddetme ihtimali olmadığına inandığı Türk milletini, "şekil ve mânâ itibariyle çağdaş, milli kültürü ile yarınlar kalacak, ebediyen var olacak bir teşekkül haline getirme çabası" olarak formüle edebileceğimiz mücadelesini iki ana aşamada ele almak gerekmektedir. Önce yöntem, sonra içerik açısından olayı değerlendirmek adeta bir mecburiyet halindedir. Zira, hedeflenen anlayış, yaşayış ve sistem değişimi büyük boyutlardadır.

Yükselme ve olgunluk dönemlerinde tam anlamı ile bir dünya devleti vasfını haiz olmuş Osmanlı Devleti'nin iki asır devam eden yıkılma sürecinde anlayış ve müessese bazında çok büyük bozulmalar vuku bulmuştu. Dünya gücü olmayı sağlayan seviyeyi aynen muhafaza gayreti, Osmanlı Devletine 16. asrın 2. yarısından itibaren ilim, fikir ve askeri bakımdan sıkıntılar yaşatmaya başlamıştı. Hızla gelişen, keşiflerle zenginleşen, Kilisenin hayatın her sahası

⁹ ASD II, aynı konuşma.

¹⁰ 22 Eylül 1924 tarihinde Samsun öğretmenleri ile konuşma, ASD, II, s. 202.

üzerindeki hakimiyetini sorgulayarak ilim ve fikir hürriyeti için mücadele etmeye başlayan Batı dünyası¹¹ ile mevcut iyiyi muhafaza gayretindeki Osmanlı Devleti arasındaki fark ikincinin aleyhine devamlı olarak artmaktaydı. 16. asrın sonunda en çok güvenilen müessese olan ordunun etkinliğini yitirmesi üzerine başlayan askeri mahiyetli ıslah çabaları ancak III. Selimin "Yeni düzen" çabaları ile idari ve sosyal alanlara yayılabildi.

Tanzimat Fermanı ile hız kazanan, Islahat Fermanı ile gelişen, I. ve bilhassa II. Meşrutiyet ile fikir ve anlayış sahasına yayılan devleti kurtarma çabalarında hep mevcut yapı, sistem ve anlayış ile devam mantığı ön plânda idi. Memlekette meşrutiyet, cumhuriyet idareleri kanalıyla halk hakimiyeti anlayışının yürürlüğe girmesini çare olarak gören aydınlar dahi geleceği Osmanlı hanedanından bağımsız düşünememekteydiler. İlk değişim ihtiyacı hissediliyor, buna yönelik fikirler geliştiriliyordu. Ancak ilk defa Atatürk inkılapları ile idari sistem, yönetim anlayışı, kültürel anlayış gibi temel konularda eskiden tamamen farklı, çok daha radikal değişimler uygulamaya konmaktaydı. Türk toplumu gibi örf ve adetlerine aşırı bağlı, devleti her şeyin merkezinde gören ve alışkanlıklarını kutsallaştırma gibi özellikleri olan geleneksel bir toplumda bu değişimin birden olmayacağı bilinci ile Atatürk gerçekçi bir uygulama plânı gerçekleştirmiştir. Bir diğer deyişle, "tatbikatı bir takım safhalara ayırarak ve vekayi ve hadisatdan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını izhar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu"¹². Kademe kademe ilerlemek gerekiyordu, zira "henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzım geliyordu". Konuşmasında büyük sakıncalar görülen meselelerin halk ile mutlaka görüşülmesi gerekiyordu. Meselâ, "Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu bu makamlara isyan ettirmek lâzım geliyordu". Bu hususların birden bire ortaya konması, halka iletilip desteklerinin sağlanması mümkün değildi.

Bu çerçevede olayların ve dolayısıyla gücün kontrolünü ele alıncaya kadar yapılanlar ile bundan sonraki uygulamalar bir şekilde ana hedefi gösterse de farklı zeminlerde, farklı derecelerde gerçekleştirileceği için bu safhayı iki ana başlık altında incelemek gerekir.

A- 1919-1922 Dönemi: Atatürk'ün önce milli istiklâlin sağlanmasına çalışılmasında ısrarı ve sosyal değişimden söz edildiğinde, "o milletin tekamül

¹¹ Batıda bu anlamda yaşanan değişimin derli toplu bir değerlendirmesi için bkz., Ulrich im Hof, Avrupa'da Aydınlanma (Çev. Şebnem Sunar), İstanbul 1985.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk I**, (1919-1920) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 13. Basım, İstanbul 1973, s. 14-15.

ve istidadına vabestedir" anlayışıyla daha sırasının gelmediğini anlatması yukarıda izah edilen bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Burada idari, kültürel sahalarda yapılmak istenenleri düşünce yapısını da vererek ortaya koymak istiyoruz.

1- İdare Anlayışında Değişim: İdari açıdan en önemli ilk adım olan 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasına ve milli iradenin egemenliğinin resmileşmesine kadar olan dönemde yapılanları birkaç ana başlıkta toplamak mümkün görünmektedir.

Toplumun mevcut meşruiyet unsurlarına saygılı olunacaktır. Nitekim İslâmi müessese ve sembollere (hilafet ve padişahlık vs.) bağlılık son noktaya kadar vurgulanmıştır. Gerçekten de tutarsız ve yetersiz bütün politikalarına rağmen halk ve ordu kurtuluş çareleri ararken "kendinden evvel makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünüyor"du. "Halife ve padişahsız hâlâsın mânâsını anlamak istidadında değil"¹³di. Dolayısıyla halkın saygı gösterdiği makamlar ve kişilerin gerçek durumları netleşinceye kadar tenkide uğramamaları gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışında, I. TBMM açılışına, oradan Büyük Taarruz'un sonuna kadar olan askeri mücadele aşamasında Osmanlı Hükümeti ile çok ciddi tartışmalar yaşamış ise de, padişah-halifeye bağlılığı hiçbir zaman geri plana atmamıştır. Dahası 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışının akabinde yaptığı konuşmada, Milli Mücadelenin hedefini "memleketi düşman işgalinden, Halife-Padişahı esaretten kurtarmak" olarak ilân etmişti.

Ancak Atatürk, Halife ve Padişahın esaretten kurtulmasından sonraki konumunu Meclisin belirleyeceğini vurgulamaktan da geri durmamıştı¹⁴. Özetle, yeni Türk Devleti'nde her gücün üzerinde milletin temsilcilerinden oluşan Millet Meclisi olacak; kişi, aile veya bir başka güç milletin hakimiyetini sınırlamayacaktı. Milleti prensipte hakkı olan hakimiyet noktasına getirmede en başta milletin kendisi ile mücadele etmek zorunda kalışı, Atatürk'e hedeflerini, kademe kademe ilerleyerek gerçekleştirmenin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Daha sonra bu hususun Meclis kürsüsünden dile getirildiğini göreceğiz. Burada hakimiyet-i milliyeyi gerçekleştirmede de halk için halka rağmen yapılan bir eylem söz konusudur diyebiliriz.

Yukarıda izah edilen çerçevede, Padişah-Halifenin statüsünü mesele yapmadan, kendi anlayışını meclisin faaliyetleri ile meşrulaştırma gayretleri,

¹³ Atatürk, **Nutuk I**, s. 11., Mondros Mütarekesi sonrasında mahalli örgütlenmeleri hemen merkezi hükümete bağlı hareket etmeyi zaruret addediyorlardı.

¹⁴ Hükümet teşkilatı hakkında 24 Nisan 1920 tarihli Meclis konuşması **ASD I**, s. 61.

mücadeledeki en büyük yardımcıları tarafından dahi anlaşılamamış ve engellerle karşılaşmıştır. Bu durumda dahi o, temel hedefi ifadeden çekinmemiştir. Gerçekten de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu metnindeki kayıtsız şartsız milli egemenlik vurgusu Cumhuriyete gidildiği yolunda endişeler uyandırmış, Hilafet ve Saltanatın kaldırılacağı düşüncesi ile mecliste muhalefet grupları oluşmuştu. Söz konusu grupların da teşviki ile nereye gidildiğini sorma ihtiyacını hisseden Kâzım Karabekir Paşa'nın müracaatı üzerine, Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla "asırlardan beri mütemadiyen nâ-ehiller elinde sui-istimal edilen hukuk-i milliyeyi siyanet için, bu hukukun sahib-i aslîsi olan millete de hakk-ı kelam bahşeylemek" amacıyla olduklarını, bu yüce fikrin gelişmesi için mevcut fevkalâde durumdan istifade etmek istediklerini vurgulamıştır¹⁵.

Mevcut şartlar gereği memleketin başında bir Halife-Padişahın bulunacağını belirten Atatürk, mevzuu bahis olan meselenin hükümdarın hukuku olduğunu ve bunun "tayin ve tahdidi için" son birkaç asrın tecrübeleri ve devlet mefhûmündeki millet hukukunun hakiki manasında belirleyici olmasının gerektiği yönünde görüş bildirmekteydi¹⁶. Aslında bu izah mücadelenin gerçek hedefini de dolaylı yoldan da olsa ifade etmekteydi.

Görüldüğü üzere Atatürk'ün Meclisin açılışı hemen sonraki konuşmasında da, bir sene sonra yaptığı açıklamasında da vurguladığı şey Padişahın haklarının halk lehine kısıtlanması, idarede halkın belirleyici olması gerektiğidir. Her ne kadar 1909 (Ağustos) Anayasa değişiklikleri ile bu yönde önemli bir adım atılmışsa da bu girişim kalıcı olmamıştı¹⁷. Devlet yönetiminde halkın etkinliğini sürekli kılacak bir yapı değişikliğinin ifade ettiği manayı bu açıdan değerlendirmeliyiz. Bu dönemde farklı ideolojilere sahip devletlerle ilişkilerdeki gelişmenin Meclis üyeleri arasında yarattığı endişe üzerine de "hudud-ı milli dahilinde milli istiklâli sağlamaya" çalıştıklarını, meselâ, Rusya ile ilişkilerin tamamen maddiyata dayandığını ifade etmektedir¹⁸. Anlaşılan M. Kemal Paşa sadece Padişahla ilişkilerde değil, komşularla ilişkilerde de, mecliste toplanmış kamuoyunun hassasiyetlerini daima göz önünde bulundurmak mecburiyetindeydi.

¹⁵ Atatürk, **Nutuk II**, s. 600.

¹⁶ Teşkilat kanunundaki Halkçılık ve müdafaa-i Hukuk Grubu Hakkında şifre, 31 Temmuz 1921, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, (1917-1938), Derleyen: Nimet Arsan, Ankara.1964, s. 388.

¹⁷ Bu değişikliklerin metinleri için bkz. Suna Kili - A.Şeref Gözübüyük, *Sened-i ittifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, s.75 vd.; Cezmi Eraslan, "Türk Demokrasi Hayatında Bir Dönüm Noktası 1912 Seçimleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Temsil*, içinde basılıyor.

¹⁸ İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ermenistan ile olan münasebetler hakkında 3 Ocak 1921 tarihli konuşması, **ASD I**, s. 135.

Mustafa Kemal Paşanın, kademe kademe hedefe ulaşma, halkı o ana değin ilgilenmediği düşüncelerle tanıştırma politikasında basın önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun için öncelikle Anadolu'daki gazeteleri ve yayınlarını kontrol edip milli mücadele lehinde yönlendirebilmek gerekiyordu. Mevcut gazetelere "hayatlarını idame etmek için maddi muavenet, en mühim ve hakiki muavenet; fikri muavenet" yapıldığını söylediği 20 Eylül 1920 tarihli bir konuşmasında bütün gazetelere "ne yolda idare-i kelâm eyleyeceklerine dair tarafımızdan talimat verilmiş ve takip olunmuştur" şeklindeki ifadesi halka ulaşmada basını hiç bir şekilde ihmal etmediklerini göstermektedir.

Atatürk bu esnada, çeşitli konuşmalar ve demeçlerle, eski sistemin çürümüş, milletin beklentilerini karşılamayacak bir halde olduğuna işaret etmekteydi. Mecliste, bu makinenin ıslahına çalışıldığını, kanunlarla, halkın mahalli ölçülerde de olsa idareye alıştırılmak istendiğini bildirmekteydi¹⁹. Dahilde, halkçılık yani, "milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak" esasını her vesileyle gündeme getiriyordu. Bütün bunların yanında Osmanlı devletinde padişahların, bilhassa II. Mahmud'un yaptığı ıslahata dikkat çeken Atatürk, o dönemde taklitçilik yapıldığına ve karışıklığın devam ettiğine işaret ederek, esasın "bir milletin tarz-ı telâkkisine tâbi" olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, dışarıdan milletin hayatına dahil edilecek bir şeyin saadet getirmesi için kullanılacak vasıta ve sebeplerin milletin ruhundan çıkması gerekecekti. Kısaca, mesele şekil değil, anlayışa bağlı olarak değişecekti ki bunun için gereken tedbirlere hemen girişildi. Bunların başında eğitimi, toplumun meşruiyet kaynağı dinin ve yapılacak işlerin geçerlik kazanmasındaki en önemli müessese olarak Meclisin, istenilen işlevleri yerine getirmesini sağlamak gerekmekteydi. Burada bu üç konuya ait birer örnek vermekte fayda vardır.

2- Eğitim anlayışı: Hükümetin en mühim vazifesi olarak eğitimi gösteren Gazi, milletin haline, sosyal ihtiyacına, asrın gereklerine uygun bir eğitimin lüzûmunu belirtmiştir. Yetişecek nesillere, her şeyden önce, "Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, ananât-ı milliyesine düşman olan bütün anasırmla mücadele etmesi lüzûmu" öğretilmeliydi²⁰. Temelde "mevcut cehaleti izale etmek" yani, okuma-yazma öğretmek, vatani, milleti, dini, dünyayı anlatacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlâki malûmat vermek ilk aşamayı teşkil edecekti. Bunun bir ileri aşaması memleketin muhtaç olduğu çeşitli hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve yüksek tahsile aday hazırlamak için orta tahsilde ameli ve tatbiki eğitim vermektir. Böylelikle milli kültürün yükseltilmesi

¹⁹ 1 Mart 1921 Mecliste ikinci toplanma yılını açış konuşması, ASD I, s. 178.

²⁰ 1 Mart 1922 Meclis'te üçüncü toplantı yılını açış konuşması, ASD I, s. 244 - 245.

gerçekleşecekti. Bütün bunların yanı sıra kadınlarımızın da aynı tahsil devrelerinden geçerek yetişmeleri bir esas olarak tespit edilmişti.

3- Din anlayışı: Milletin bilgilendirilmesinin yanı sıra gelişmelerin de kontrolden çıkmaması için gözetilen unsurlardan birisi de din idi. Yapılan ve yapılacak düzenlemelere zemin teşkil etmesi bakımından önceliği din konusuna veren Atatürk'ün, daha işin başında temel düşüncelerini ifade ettiğini ve bunun anlaşılabilirlik temeline dayandığını görüyoruz; cami ve mescitlerden halkı aydınlatıp yol gösterecek mesajlar verilmelidir. Bu mesaj "halkın anlayabileceği lisanla" ruh ve dimağa hitap olunmakla verilecek, böylece "ehl-i islâmın vücudu canlanacak, dimağı şahlanacak, imanı kuvvetlenecek, kalbi cesaret" bulacaktır²¹. Halkın anlayacağı dilden yapılan konuşmalar dinin istismarını engelleyeceğinden, dolayısıyla inkıplara karşı dini kullanarak muhalefet etmenin önü alınmış olacaktır.

4- Meclis anlayışı: Atatürk bu aşamada, her müessese ve anlayışı hedefi doğrultusunda kontrol etmeye çalışmıştır. Öyle ki, Meclis başkanı sıfatıyla meseleleri oylamaya koymadan önce yapılması adet olan konuşmalarında istediği neticeyi ihsas ettiği ifade olunmaktadır²². Bununla birlikte Meclisin çoğunlukla bildiğinden şaşmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşanın, işleri hedeflediği gibi gerçekleştirmek noktasında hiçbir şeyi şansa bırakmak istemediğini görüyoruz. Yine Meclis tartışmalarının beklentilerinden farklı gelişmesi doğru gittiği bir anda "alacağımız kararlarda halk temayüllerini elbette göz önünde tutacağız. Mutlaka bu temayüllere karşı hareket etmeyeceğiz. Fakat eğer prensiplerimiz bahis konusu ise başımızı veriz, prensiplerimizden fedakârlık etmeyiz" mealinde sözler söylemesi, onun idealinde ne kadar samimi, imanlı ve ısrarcı olduğunu göstermektedir²³. Meclisteki kanunlaştırma faaliyetlerinin 3/4 'ünü hükümet kaynaklı olması da bu hassasiyetin bir neticesi olmalıdır.

B- 1922 Sonrası Dönem: Atatürk'ün ideal ve hedefleri hususunda daha net ve ısrarlı oluşu saltanatın ilgasından sonradır. Zira artık büyük değişimin ilk adımı atılmıştır. Bundan sonra aynı istikamette eski ile ilgisi olmayan bir anlayış ve toplum yaratma mücadelesine girişilmiştir. Bu dönemde aynı unsurların daha radikal, daha hızlı, ısrarlı ve açıkça kullanılması söz konusu olacaktır. Eğer maddeleyecek olursak;

²¹ ASD I, gös.yer.

²² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 362-363.

²³ Atay, gös. yer.

1- Askeri zaferden sonra mutlaka eğitim, iktisat ve kültür alanında yeniliklerle, alınan mesafenin takviyesini hedeflemiş, tepkiler karşısında geri adım atılmayacağı net bir şekilde ortaya koymuştur.

2- Bu yeniliklerin kısa sürede, hızlı bir şekilde, köklü mahiyette gerçekleştirildiğini, kısaca radikal bir üslup takip edildiğini belirtmeliyiz. II. Mahmud'dan itibaren başlayan, parça parça, tereddütlü yenileşme adımlarının yerine kararlı, meseleyi temelden ele alan bu hamle, değişimi sadece müessese bazında bırakmadan fikri inkılâbı da beraberinde getirecektir.

3- Bu önemli hamlenin mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilmesi için ise, değişimin motor gücü olan Meclisin kontrol edilip yönlendirilmesi ve halkın en önemli dinamiklerinden dinin kontrolünden vazgeçilmemesi lüzumlu görülmüştür. Muhaliflerin dini suistimaline karşı dinî metinlerin Türkçeleştirilerek insanların anlamasının sağlanması gereğine işaret edilmiştir.

4- İnkılabın temellerinden en önemlisini oluşturan hukuk anlayışında da değişim gerçekleştirilmiştir. Bu değişim yalnızca yeni bir kanun ithal etmekten çok daha fazla ve şümulü bir tarzda planlanmıştır. Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışı ile "yalnız zahiri ve lafzi şekliyle değil, fakat şuuri ve iz'ani mahiyetiyle, kanunlarıyla ve erbab-ı hukukiyle; izah edecek ve müdafaa edecek tedbirler alınmıştır"²⁴. Yeni hukuk anlayışını oluşturacak hukukçuların yetiştirilmesi milli bünyeye uygun düzenlemeler için esas oluşturacaktı.

Söz konusu maddeleri birkaç cümleyle açarak söylenenler ve yapılanlar arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışalım:

1- Eğitimin Görevi: Çok kısa sürede çok büyük bir inkılâbın gerçekleştirilmesi yani, asırlardır devam eden bir idari tarzın değiştirilmesi, mutlaka bir tepki doğuracaktı. Halkın idaresini muhafaza için gerekirse kan dökülebilirdi. Ancak gerek savaş meydanında gerekse iç isyanlarda gereği kadar kan döküldüğü için, yapılmak istenen düzenlemeler hakkında farklı fikirlere sahip insanları aydınlatmanın eğitim sisteminin ilk amacı olması gereği vurgulanmıştır²⁵.

Askeri zaferi eğitim, iktisat ve kültürel yönden desteklemek gerekmektedir. Atatürk, halkın her şeyden evvel temel ihtiyaçlarının giderilmesindeki iyileşmeye bakacağını bildiği için getirilen yeniliğin maddi ve fikri desteklerle ayakta tutulması gereğinin farkındadır. Bunun için savaşta cephe ön safta yer alan subayların eğitim ordusunda da görev yapacaklarını

²⁴ 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'ni açış konuşması, **ASD II**, s. 250 .

²⁵ 22 Ocak 1913, Bursa'da halkla konuşma, **ASD, II**, s. 73.

belirtiyordu. Eğitimin temelinde ise "maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden ameli ve kabil-i isti'mâl bir cihaz (olması)" bulunmaktadır²⁶. Muhtemeldir ki, vatandaş Cumhuriyet devri eğitiminden maddi hayatında yararlanırsa yeni sistemi daha iyi değerlendirecek, ona sahip çıkacaktır.

Modern dünyada hakikaten millete kurtuluş temin edecek tek şey iktisadi ve kültürel gelişmeyi sağlamaktır. Atatürk'e göre bunu sağlayacak yöntemin iki temel vasfı vardır. Osmanlı döneminde ve genelde İslâm âleminde yapılan hataya düşmeden,

1- Aydınla halkı iyice tanıtmak ve ona yakınlaştırmak. Halkı da aydınların göstereceği hedeflere yürüyüşünde biraz hızlandırarak, aynı hedefe kadın-erkek birlikte yürümesini sağlamak,

2- Dünyanın her türlü ilminden, keşfinden ve terakkiyatından istifade ederken, "asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetini" unutmamaktır²⁷.

Milleti topyekûn cumhuriyet ve çağdaşlaşma düşüncesi etrafında toplamak için öncelikle tek merkezden aynı anlayışta insanlar yetiştirmek ve bunları giyim kuşamları, hâl ve hareketleri ile medeni milletlerden farkı olmayan bir hale getirmek mecburiyeti hissedilmiştir.

Türk milletini bir bütün halinde medeni, asri bir millet yapmada eğitimin önemi defalarca vurgulanmıştı. Ancak, Osmanlı'dan kalan yazı ve sistemle bir yere varılamayacağı düşüncesiyle önce müessese, sonra da anlayış değişimi yapılmıştır. Türk'ün hızlı ilerlemesinde en önemli anahtar görevini yapacak alfabe değişikliği için de aynı şekilde radikal bir yöntem takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemi itibarıyla okur-yazar oranının % 6-10 civarında olduğunu dikkate alırsak yapılacak işin önemi daha da belirginleşecektir. Uzmanların 5 ve 15 yıllık iki plânla sağlamayı düşündüğü değişim için o, "ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz"²⁸, diyerek hızla hareket etmiştir. Toplumun alışkanlıklarından çabuk kopamayacağı bilinci ile tedrici bir değişimin mümkün olmayacağına inanan Paşa, gerçekten de bu çok önemli ve büyük değişimi birden gerçekleştirmiştir.

İnkılâba gereken desteği vermediği iddiasıyla Üniversite de ele alınan müesseseler arasındaydı. Atatürk, 1933'de "bütün işlerimizde olduğu gibi maarifte ve kurulan üniversitede radikal tedbirlerle yürüneceğini" ifade

²⁶ 1 Mart 1923'de Meclisin 4. Toplanma yılını açış konuşması, ASD, I, s. 316.

²⁷ 20 Mart 1923'de Konya'da gençlerle konuşma, ASD, II, s. 145.

²⁸ Atay, Çankaya, s. 440. nitekim Atatürk döneminin sonunda okur-yazar oranı % 24 seviyelerine yükselmiştir.

ediyordu²⁹. Mevcut kültür ve sanat değerlerimizi yeni ve modern esaslara göre teşkilâtlandırmak yanında milli musikiyi "modern teknik içinde yükseltme" çabaları bu yıllarda ısrarla takip edilmiştir³⁰.

Buna mukabil Atatürk, toplumun aşırı hassas olduğu noktaları zamana bırakmaktan geri kalmamıştır. Kadınların giyim kuşamı için baskı yapmamış, kanun çıkarmamıştır. Sadece devlet memurları ile sınırlı tutulan bu değişim, nerede durmak gerektiğini iyi bildiğinin en açık kanıtı olmalıdır. Hakikaten o, yaptığı reformlara hayran olan Afgan Kralına da, kadın kıyafeti konusunda düzenlemeler yapmamasını da tavsiye etmişti³¹.

2- Dinin Görevi : Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk'ün devlet ve millet arasındaki bütün vasıtaları halkın Cumhuriyeti anlaması, yeni sistemin yerleşmesi için sonuna kadar kullanmaya başladığını görüyoruz.

Halkın aydınlatılması için din bütün etkinliği ile devrede olmalı idi. Ancak bu defa, minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılmasının yanında, "ilim ve fenne uygun (olması)" dolayısıyla "hutbelerin tamamen Türkçe ve zamanın gereklerine de uygun olması gerektiğini" vurguluyordu³². Ona göre Millete, camilerde hitap edecek insanların da siyasi, sosyal ve teknolojik gelişmeleri her gün takip ederek halka doğru bilgiler vermeleri bir mecburiyetti. Burada söz konusu edilen siyasi ortamın göz önüne alınması, zamanın gereklerine uygunluk gibi hususların, dinin, halka Cumhuriyeti anlatmada da etkili bir yol olacağını ihsas etmektedir.

Serbest Fırka olayında dinî istismar mahiyetli bir takım olayların görüldüğü yolunda Halk Partisi teşkilatından gelen raporlar üzerine Atatürk bu hususta da radikal uygulamalara girişti. Kur'anı her seviyeden vatandaşın anlaması ve dolayısıyla istismarcılara kapılmaması için Türkçe'ye çevirme çalışmalarını hızlandırdı. Daha önce, halkın büyük tepkisinden çekinen İnönü, Falih Rıfkı Atay'ın deyimiyle "muhafazakârların sözcülüğünü" yaparak, namazın Türkçeleştirilmesini sonraya bıraktırmıştı. Sağlığında birkaç tercüme (meal) yayınlanması ve bazı camilerde mukabelelerin Türkçe yapılmasını programına aldığı bildirilen³³ Atatürk'ün ancak bilinip anlaşılan şeyler üzerine iman olacağı düşüncesinde olduğu açıktır.

²⁹ 4. Dönem 3. Toplanma Yılı açış konuşması, ASD, I, s. 391,

³⁰ 1 Kasım 1935, 5. Dönem 1. Toplanma Yılı açış konuşması, ASD I, s. 403.

³¹ Afgan Kralının kadın kıyafetindeki düzenlemelerini duyduğu zaman gösterdiği tepki için bkz. Atay, aynı eser, s. 276.

³² Aynı konuşma ASD I, s.247 ; Atay, Çankaya, s. 390.

³³ Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, s. 259.

3- Meclisin Görevi: Diğer yandan meclis de bütün bu hedeflerin meşrulaştırılması için en önemli organdı ki, Atatürk, "meclisten geçse de, geçmese de bütün hedeflerin gerçekleştirileceğini" çeşitli vesilelerle ifade etmiştir³⁴. Aslında, meclisin yapısına bakıldığında her sınıf, meslek ve düşünceden insanların burada bir araya geldiği görülecektir. Tek ortak hedefleri vatanın kurtarılması olan heyetin bu son derece köklü değişimler için her zaman fikir tartışmaları ile bir noktada buluşacaklarını sanmak aşırı iyimserlik olacaktır. Hatta Cumhuriyet dahi meclisteki hükümet buhranından yararlanılarak ilân edilmişti. Dolayısıyla gidiş zaruri, yapılanlar mecburidir. Öyle yapılması gerekli olduğu için de o şekilde yapılmışlardır³⁵. Buradaki yaklaşımdan, Meclisin yapılanları ve yapılacakları meşrulaştırıcı bir yapı olarak görüldüğü oldukça net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

4- Atatürk'ün Gerçekçiliği: (Halkının güvenini sarsmaması)- Yapılan bütün işlerde Türk insanının sağduyusuna güvendiğini belirten Atatürk; halkın düşüncesinde karışıklık yaratacakların her zaman cezalandırılması gereğine işaretten kaçınmamaktadır. Türk insanının kendisine (şahsına) duyduğu güveni sarsmamaya büyük önem veren Atatürk halka, tutulamayacak söz vermemeyi, onları olmayacak işlerle oyalamamayı şiar edinmiştir. Memleket imar olunacak, kısa zamanda her şey tamamlanacak gibi beklentilere ne kendisi düşmüş, ne de partisinin böyle bir yanlış yapmasına izin vermiştir. Kanuni düzenlemeleri yaparak ilk adımların hazmedilmesinden sonra ileri adımların atılmasının kendine özgü bir hareket tarzı olduğu yaptıklarından çıkarılmaktadır. Bu hedef için, bilhassa Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra adeta teyakkuza geçildiğini görüyoruz. Gazi, rejim karşıtlarının toplanma yeri haline gelen muhalefet olayı üzerine memleketin ve inkılâbın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için "bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması"nın zaruri görmüştür³⁶. Gelişmelerden öyle endişe duyulmuştur ki, o zamana değin, Halk Partisi'nin ilkelerini halka ulaştırmak gibi son derece önemli bir görev ifa eden Türk Ocakları kapatılmıştır. Dolayısıyla parti, devlet ile millet arasındaki tek teşekkül halini almıştır. Muhalefet partisini Atatürk kurdurmasına ve üst düzey katılımları sağlamasına karşı muhaliflerin yığılmasıyla kapatılmak zorunda kalınması, hem siyasetçilerin hem de milletin yapılmak istenenleri hazmetmediğini ve henüz farklı anlayışa tahammül hususunda istenilen noktaya gelemediğini gösteriyordu.

³⁴ Atay, *Çankaya*, s. 390.

³⁵ 27 Ocak 1925 İnebolu Türk Ocağı'nda Konuşma, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, İstanbul 1973, s. 264.

³⁶ Türk Ocakları hakkında 25.Mart 1931'de Hakimiyet-i Milliye muhabetine demeç, *ASD, III*, s. 130.

5- Halkın İnkılabı Sahiplenmesinin Gerekliliği: Atatürk'ün gerçekleşmesini devlet ve millet açısından son derece önemli gördüğü bir diğer husus, milletin devlet ve hükümetin sahibi ve koruyucusu olduğu anlayışını tabana yaymaktı. Atatürk, Milli Mücadele, Cumhuriyet idaresinin tesisi ve sonrasında gerçekleştirilen köklü değişimleri hiçbir zaman şahsına mal etmemişti. Bu süreçte asıl belirleyici kendisi olmasına rağmen o, her şeyi milletle beraber yaptığını, başarının sahibinin millet olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Sağlanan huzur ve barış ortamını bu konudaki başarısının delili saymaktaydı³⁷. Son olarak yapılanların tabana inmesi ve kalıcı olabilmesi için "fikir ve hareketin beraber yürütülmesi" mecburiyetine işaretlerle, başarının, adil bir plânla, rasyonel çalışmakla geleceğine dikkat çeken Atatürk, bunun için, okuma yazma bilmeyen bir Türk vatandaşı bile bırakmamayı, iktisadi ve teknik gelişmenin ihtiyaç gösterdiği kalifiye elemanları yetiştirmeyi, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları en kısa zamanda temin etmek gerektiğinin bilincindeydi.

Özetlersek meseleye çok yönlü ve lâıyk olduğu önemi vererek yaklaşan Atatürk, Türk inkılâbının Türk milleti için önemini en iyi idrak eden devlet adamıdır. Gelişmenin hiç bir zaman tek taraflı olamayacağı gerçeğini daima göz önünde tutarak, ilim, sanat, iktisat, teknik ve kültürel alanlarda topyekun bir modernleşmenin, devleti ve milleti için insanca yaşama formülü olduğunu tespit etmiştir. Maddi gelişme yanında milletin manevi yönden de desteklenmesinin lüzûmunu hakkıyla tasdik ederek onu bütün iyi neticelerin sahibi olarak selamlamıştır. Milli değerlerin her sahada işlenmesi suretiyle medeniyet alemi içerisinde lâıyk olduğumuz yeri alabileceğimizi görmüş ve göstermiştir. Onun yönteminin, önceki dönemlerin Batıdan günlük yaşam vasıtalarını alma kolaylığına kaçmadan o medeniyetin temelindeki düşüncüyü anlamak ve almak olduğunu görüyoruz. Bizim olan orijinal değerlerin Batı medeniyetinin vasıtaları olan şekiller ve formlarla işlenmesi suretiyle orijinal bir sentez çıkarılması imkân dahilinde idi. Ancak, böylesi geniş çaplı toplumsal değişmeler için bir insan ömrünün yetmeyeceği açıktır. Bu durumda büyük adam ve yönteminin başarısı kendisinden sonrakilerce anlaşılacak ve takip edilmekle ölçülebilir .

Mücadelenin başlangıcından sonuna değin onun sözlerine dayanan bu yöntem tespitinden sonra bütün bu çabaların dayandığı anlayışı ele almak mümkündür.

³⁷ 5. dönem 2. toplanma yılı açış konuşması, ASD I, s. 403.

II. ANLAYIŞ

Atatürk'ün sosyal değişme anlayışını belirlerken birinci kısımda olduğu gibi askeri mücadele devrini ve Cumhuriyetin ilânı ile başlayan süreci ayrı ayrı ele almak mecburiyeti vardır. Zira bu iki devre arasında dönemin imkânları ve şartlarından kaynaklanan farklılıklar söz konusudur.

1-İdare Anlayışta Değişim (Millet Hakimiyeti için Çalışma)

Atatürk'ün Samsun'dan İstanbul'daki hükümete gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli rapor ile başlayan ve Milli Mücadelenin her adımına damgasını vuran büyük bir değişim söz konusudur. "Milletin hakimiyet-i milliye düşüncesi etrafında yek vücud mücadeleye hazır"³⁸ olduğunu Osmanlı Sadaretine bildirilişi oldukça mühimdir. Atatürk'ün Samsun'a çıkışından üç gün sonra böyle bir tespiti yapması o günün şartları içerisinde zor görünmektedir. Yukarıdaki ifadeyi en fazla bir temenni veya jakoben bir anlayışın kendine zemin hazırlığı gibi görmek de olasıdır. Ancak bu hakikaten bir realite idi. Çünkü, Mondros. Mütarekesi'nin imzalanması sürecinde memleketin her köşesinde ilim, sanat, fikir erbabı, mahalli eşraf, hülâsâ hayatı sadece geçimlerini sağlamaktan ibaret görmeyen insanlar, öncelikle kendi bölgelerini kurtarmayı hedefleyen mahalli kongreler ve teşkilâtlar kurmaktaydılar. Mücadele hazırlığı bütün hızıyla sürmekteydi³⁹. Tabii ki kendisi de önce siyasi, sonra da askeri çözüm arayan Mustafa Kemal Paşa bu milli teyakkuzun farkında idi. O'nun bundan sonraki mücadelesi de, mevcut bölük pörçük çabaları organize etmek suretiyle öncelikle Meclis hakimiyetini, dolayısıyla milli egemenliği tecelli ettirip, milletin mukadderatına el koyacak hale getirmeye yönelik olarak cereyan etti. En azından altı asırlık bir idari anlayışın değişimi söz konusu idi. Bu sadece sözde de kalmadı. Önce Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile "hakimiyetin kayıtsız şartsız millete aidiyeti" kanunlaştı⁴⁰. Sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak şahsiyetini bulan milli irade, şahıs idaresine bizzat kendisi son verdi. 1 Kasım 1922 saltanatın lağvı, "milletin hakimiyetini eline aldığı en parlak tezahürü" oldu. Bu hakimiyetin bundan sonra hangi doğrultuda, ne dereceye kadar uygulamada belirleyici olacağı, bu köklü değişimin topluma ne ölçüde benimsetildiği ile doğru orantılı bir gelişmedir. Atatürk'ün bu süreç içerisinde ilk vurguladığı esas "milletin hayata ve refaha müstahak bir kuvvet"⁴¹

³⁸ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s. 29.

³⁹ Bu dönem yerel kongre iktidarları olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. Bülent Tanör, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), İstanbul 1992.

⁴⁰ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, Anayasa Metinleri, İstanbul 1983, s.91-93.

⁴¹ 25 Ekim 1919 tarihinde Harekat-ı Milliyenin karakteri üzerine Tasvir-i Efkar muhabiri Ruşen Eşref ile mülakat, ASD. III, s. 14.

olduğudur. O zamana değin, idari anlayış gereği cahil kalması yeğ tutulan millete hakkı olan kıymeti vereceğini iddia eden bir yaklaşım söz konusudur. Millet'in bu özelliğini İstanbul Hükümetlerine anlatmak isteyen Atatürk, millete hizmet için bizzat onunla bulunmanın, hemhâl olmanın gereğine işaret etmekteydi⁴².

Millete hizmeti mukaddes bir vazife olarak gören Mustafa Kemal Paşa, aydın olmanın ilk şartına milletini tanımayı koymaktadır. Böylece, millet'in eksikliğini görüp göstermek mümkün olacaktır. Milletteki ilk ve temel eksikliği iktisadi, kültürel ve sosyal konularda duyarsızlık olarak gören Paşa, medeniyet yolunda ciddi çalışma ihtiyacını vurgulamaktaydı. Söz konusu temellerin sağlam bir şekilde atılmasının memlekette demokrasi düşüncesinin yeşereceği zemini oluşturduğuna da işaret etmeliyiz⁴³.

Bu dönemde herhangi bir klasik düşünce ve eylem kalıbına girmemeye özen gösteren Atatürk, meclis hakimiyetine dayalı hükümet şeklini "Halk Hükümeti" olarak nitelemişti. Teşkilâtın baştan sona halka ait olacağı bu anlayışta hak sahibi olmak çalışmaya bağlı idi⁴⁴. Dolayısıyla aileye, irka, sosyal statüye bağlı ayrıcalıkların yerini çalışma-üretim temeli almaktaydı. Bu çalışma yine iktisat ve eğitimin ıslahına müteveccihdir. Atatürk'ün gözünde Türkler "kurtulmak ve yaşamak için çalışan ve buna mecbur olan bir halk" idi. Herkesin hakları vardı, ancak bu çalışmakla elde edilebilirdi. Kısaca çalışmak, fazla bir şeyler üretmek ve ondan sonra hak talep etmek gerekiyordu. Söz konusu hak; bağımsız refah içinde dünya milletleri ile eşit haklara sahip olarak yaşayabilme hakkı idi. Ancak böyle bir bilinç ile "heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı" durulabilirdi⁴⁵.

Askeri alandaki başarılarından sonra gerek Millet Meclisi'nin gerekse halkın, mücadelenin bittiği zannına kapılmaması gerektiği bilinci ile Atatürk devamlı olarak uyarı ve yönlendirmelerle önderlik görevini sürdürmüştür. O, hakimiyet-i milliye düşüncesine dayalı bir idare tarzı memleketin siyasi ve sosyal ihtiyaçlarına en uygun çözüm olarak görüyordu. Zira, Türk milletinin "takat-i beşer fevkinde mücadele ve fedakârlıkları" ile kazanılan zaferler pek

⁴² ASD III, gös. yer.

⁴³ Toktamış Ateş, *Demokrasi*, Ankara 1994, s.115 vd.

⁴⁴ Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmed Emin (Yalman)'a verdiği mülakat, ASD. III, s. 49.

⁴⁵ Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkilerini belirten Kanun Teklifi münasebetiyle, 1 Aralık 1921 tarihli Meclis konuşması, ASD. I, s. 211.

parlak olmakla beraber milleti henüz gerçek kurtuluşa ulaştıramamıştı⁴⁶. Yapılan işler bundan sonrakiler için bir başlangıçtır. Bu ana değin bir çok kan ve can bahasına elde edilen istiklâli her türlü saldırıdan korumak için "aynı hizmet, aynı azim ve hiss-i fedâkârî ile daha çok, pek çok çalışmaya ihtiyaç" vardı. Askeri zaferi, medeniyet alemindeki zaferler ile taçlandırmakla iş tamamlanacaktı. Dolayısıyla "memleketi, ilim, irfan, iktisat ve ümran sahasında da yükseltmek, milletin her hususta pek feyyaz olan kabiliyetlerini inkişaf ettirmek" gelecek nesillere sağlam, olumlu yüksek bir anlayış vermek gerekecekti⁴⁷.

O, bütün bu mücadeleyi doğru ve belirli bir yönde devamlı bir surette verebilmek için "kendi mukadderatımıza kendimiz sahip ve hakim olmak mecburiyetinde"⁴⁸ olduğumuzu düşünüyordu. Ancak böylelikle tezahür eden devlet, halkın devleti olabilecekti.

2- Medeni Dünyaya Mesaj Verme Gerekliliği

Atatürk'e göre, Osmanlı Devletini yıkan sömürgeci anlayış ve gücün hayat sahasında yeniden büyük bir imparatorluk olmak gibi hayallerle ortaya çıkmamak lazımdı. Hatta, Türkiye'nin böyle bir niyetinin olmadığını dost-düşman bütün dünyaya bildirmek gerekiyordu. Emperyalist güçlerin pek çekindikleri Panislamist-Panturanist hayallerden uzak olduğumuz duyurulmalıydı. Zira böyle "yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise hatt-ı tabiiye, hatt-ı meşrua rücû etmek gerekliydi"⁴⁹. Tarihi ve ilmi bir gerçek olarak "bu cism-i siyasi'nin hududunu geçemeyeceği bir gaye-i kuvva" vardı. Netice itibariyle "hayat ve istiklâl" isteyen bir millet olarak gücümüz ancak ve ancak bu hedefe sarf edilmeliydi.

Bütün dünyaya, bilhassa batılı devletlere Türkiye Cumhuriyeti olarak "hür ve bağımsız yaşamaktan, memleketi imar, vatandaşları müreffeh kılmaktan başka bir emelimiz" olmadığı anlatılmalıydı. Kapitalist ve emperyalist dünya, Yeni Türkiye Devleti'nin bir tehdit unsuru olmadığını görmeliydi ki, yeni

⁴⁶ İstanbul Darülmualiminin 77. Yıldönümü dolayısıyla idare, Öğretim Heyeti ve Öğrencilere gönderilen telgraf, 7 Nisan 1923, *ATTB IV*, s. 487.

⁴⁷ gös. yer.

⁴⁸ İzmir Hükümet konağında halk temsilcilerine hitaben 27 Ocak 1923 tarihli konuşması, *ASD II*, s. 84.

⁴⁹ Aynı konuşma, *ASD. I*, s. 215. Batı dünyasının kendine özgü nedenlerle Pan Hareketi olarak ikame etmek istediği anlayış, aslında kendi içinde dayanışmayı hedefleyen bir duygu birliği hareketi idi. İslam Birliği politikasını gerek devlet dahilinde gerekse devletlerarası sahada en iyi değerlendiren II. Abdülhamid devrinde yapılanlar için bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992.

Türkiye Devleti siyasi ve sosyal değişimi tamamlamak için gereken süreyi elde edebilmeliydi. Önce, Hakimiyet-i Milliye'yi gerçekleştirme hedefi ile temelden çelişen Saltanatı daha sonra Müslüman sömürgelerinde potansiyel cihat tehlikesi olarak gördükleri hilafeti kaldırmak suretiyle Batı dünyasına yeni devletin amaçları doğrultusunda bir mesaj daha verildi. Yine bu çerçevede sembolik mahiyette de olsa şapka inkılâbı Batı alemine karşılarında değil, yanlarında olmayı hedeflediğimizi gösteren bir işaret olmalıdır.

3- İktisat Anlayışı

Atatürk, hakiki kurtuluş için temel hareket noktasını "milli hakimiyet için çok çalışmak" olarak ortaya koyduktan sonra bütün dikkatini bu düsturu bütün halka yayma çalışmalarına hız verdi. Yaptığı incelemelerde Türk devletlerinin yıkılışındaki temel sebebin iktisadi olduğu sonucuna ulaşan Atatürk, "yeni Türkiye'mizi lââyık olduğu mertebeye isâl edebilmek için behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek"⁵⁰ mecburiyetinde olduğumuza inanmıştı.

Yeni devletin, yeni hükümetlerin "bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır" diyerek, meselenin ehemmiyetine dikkat çeken Atatürk, yapacağı sosyal değişimi bu zemin üzerine bina etmeyi düşünmekteydi. Daha Cumhuriyeti ilan etmeden önce İzmir'de bir İktisat Kongresi toplayan Atatürk yeniden inşa için şahsi teşebbüs ve devlet işbirliğine dayalı bir temel oluşturmuştu. Vatandaşların her biri ziraat, ticaret, sanat hayatının birer temsilcisi olur, refah içinde yaşarsa, insanca yaşamının neye bağlı olduğunu da anlayacak ve ona yönelecektir. Dolayısıyla insanlara ekonomik refah ve özgürlük sağlayabildiğiniz ölçüde onların güven ve saygısını kazanmak ve hedefe ulaştırmak mümkün olacaktır. Öyleyse "maarif programlarımızda, gerek iptidai tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler bu nokta-i nazara" göre olmalıdır⁵¹. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, hemen her hususta ihmale uğrayan Anadolu insanını siyasi bağımsızlıktan sonra iktisadi bağımsızlığına kavuşturmak medeni alemde yaşamını ilelebet bağımsız sürdürmesinin de zeminini oluşturmak demektir. Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında Kırım Savaşı dolayısıyla başlayan dış borçlanma probleminin kısa sürede devleti iktisadi iflasa götürdüğünü, devletin gerek siyasi, gerekse kültürel bağımsızlığını yok ettiğini bizzat yaşayan neslin bir ferdi olarak Atatürk'ün bu tespiti yeni devletin de varoluş şansını oluşturmaktaydı.

4- Eğitim Anlayışında Değişim

⁵⁰ İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi(17 şubat 1923), ASD. II, s. 104.

⁵¹ aynı yer, s. 115.

Tabiidir ki, böylesi köklü bir anlayış değişimini gerçekleştirip kalıcı kılabilmek için "başka zihniyette, başka kemâlde" insanlara ihtiyaç vardı. Böyle insanları yetiştirmek milleti gerçekten kurtarmanın anahtarıdır. Eğer bu kurtuluş; "bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bugünkü şekl-i idarenin ebediyetini istiyorsak bir an evvel, büyük, mükemmel, nurlu bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuz"⁵² inkâr edilemez bir hakikatti.

Kısa sürede yapılan askeri, siyasi ve idari inkılâpların sağlamlaştırılıp devam etmesini "fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek ahlâklı"⁵³ nesillerin yetiştirilmesine bağlı gören Atatürk, bu yetiştirme görevinin de yukarıda sözü edilen irfan ordusuna düştüğüne işaret etmektedir. Buradan hareketle onun cumhuriyet düşüncesini temel alan, ilmi, sağlıklı ve hür düşünce sahipleri ile Türkiye Cumhuriyeti'ni yaşatmayı umduğunu söyleyebiliriz.

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti devletini Türk kültürüne dayalı olarak kurmuş olmasını en büyük başarı olarak gösterirken "amacının" halkı tamamen asri ve bütün mânâ ve şekilleriyle medeni -bir diğer deyişle batılı- bir topluluk haline" getirmek olduğunu ileri sürmekteydi. Bu bir çelişki mi idi? Bu soruya cevap verebilmek için onun, kültürün önemli unsurları ile ilgili yaklaşımlarına dikkatle bakmak gerekecektir. Atatürk'ün yaptığı çok önemli devrimlerin başında alfabe değişimi gelmektedir. Arap harfleri ile yapılan eğitim, Tanzimat devrinden itibaren özel bir öneme mazhar olsa da XX. asrın ilk yılları itibarıyla nüfusun, en iyimser tahminle % 10 kadarını okur-yazar hale getirebilmiştir. Bu harflerin ıslahı hususu da yaklaşık yarım asırdan beri aydınlarımızın ve devlet adamlarımızın zihinlerini meşgul ediyordu⁵⁴. En son olarak Enver Paşa da ordu da birtakım yazım tecrübeleri yapmış, ancak sonuç alamamıştı. Atatürk, eskide ısrar yerine, gelişme sahasında büyük gayretler gösteren Türk milletine "bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek" lüzûmunu görmüş ve çözümünü uygulamaya koymuştur⁵⁵. Kısacası, sadece bir alet, bir anahtar alınmıştır. Yani mevcut dili daha kolay öğrenilen ve kullanılan bir alfabe ile yazmak tercih edilmiştir. Bu medeni anahtar vasıtasıyla manevi gelişmeyi de kısa müddet içerisinde ortaya koymak imkân dahilinde

⁵² 24 Mart 1923 tarihinde Kütahya'da öğretmenlerle konuşma, **ASD. II**, s. 168.

⁵³ Muallimler Birliği Kongresi'nde konuşma, (25.8.1924), **ASD. II**, s. 178.

⁵⁴ Harf İnkılabımızı hazırlayan tartışmalar için bkz. Muhammet Erat, **Türk Basınında Alfabe Meselesi,(1862-1918)**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

⁵⁵ 3. dönem 3. toplanma yılı açış konuşması, **ASD. I**, s. 377.

olacaktı. Nitekim O, "yazımızla da medeni alemin yanında olduğumuzu göstereceğimize"⁵⁶ işaret etmekteydi.

5- Aydın - Halk ilişkisinde Değişim

Atatürk'ün Türk milletini götürmek istediği hedefe ulaşmada kullanacağı en önemli vasıtalarından birisi aydın kesimdir. Genelde İslâm aleminin, özelde Türkiye'nin problemlerinin temelinde toplumun çeşitli kesimleri arasındaki zihniyet farklılığının yer aldığını belirten Atatürk, bunun en belirgin şekliyle aydın-halk arasında görüldüğüne işaret etmektedir. Aydının iyi niyetle milletin saadeti için çalıştığını, başka milletlerin gittiği yoldan götürerek onu mesut etmeye çabaladığını belirtmektedir. Atatürk, bununla beraber aydınımızın "belki bütün cihanı bütün diğer milletleri tanıdığını, lâkin kendi milletini tanımadığını" tespit etmişti⁵⁷. Aydının bu haline mukabil halk ise ona tabi olmak istemez, o da başka bir istikamet tayinine çalışırdı. Aydın telkinle halkı istediği yöne götüremeyince halka zor kullanmaya, baskı uygulamaya başladılar. Ancak her iki halde de netice alamazdı. Mevcut bu duruma mukabil, memleketi kurtarmak için bu iki zihniyet arasında birliği sağlamak gerektiğini gören Atatürk, ilk şart olarak "sınıf-ı münevverin halka telkin edeceği mefkûreler(in), halkın ruh ve vicdanından alınmış" olmasını gerekli görmekteydi. İkinci olarak, onun da yaklaşımını gösteren bir şekilde; "biraz avam kitlesinin yürümesini tacil etmesi, biraz da münevverlerin çok hızlı gitmesi" lâzımdır⁵⁸. Bunun için de milletin tarihini, ruhunu, ananelerini, doğru bir şekilde görmek gerekliydi. Kısacası mevcut medeniyet seviyesini yakalamak için her şeyi yapmalı, ancak özü kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu noktada onun, daha 1918'de Karlsbad'da iken düşüncelerini gerçekleştirmeye gayret ettiğini görmekteyiz: "Neden ben bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten, hayat-ı medeniye ve içtimaiyeyi tedkik ve hürriyeti tezevvük için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarayım, ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar"⁵⁹.

⁵⁶ Yazı inkılâbı hakkında 9/10 Ağustos 1928'da İstanbul'da konuşma., ASD, II, s. 274.

⁵⁷ Konya Türk Ocağı'nda gençlerle sohbet (20 Mart 1923), ASD, II, s. 144,

⁵⁸ aynı yer, s. 145.

⁵⁹ M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, (Yay. haz. Afet inan), Ankara 1991, s. 43.

6- Din Anlayışı

Atatürk'ün din telâkkisinde dogmatik bir anlayıştan ziyade, pratik ve pragmatik bir anlayışa sahip olduğunu görüyoruz. Son asır tarihimizde dinin genelde istismar edildiğini savunan Atatürk, "milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melanetden gelmiştir"⁶⁰ diyerek Müslümanların dinin gereklerini öğrenmek için birilerinin akıl hocalığına ihtiyacı olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre halkın, kendisine sunulan yeni bir şeyin İslâmiliğini sınamak için elinde sağlam bir ölçü vardır. "Hangi şey ki, akla, mantığa, menfaat-ı âmmeye muvafıktır; biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır"⁶¹. Buradan hareketle Atatürk'ün İslâm anlayışının temelinde üç esas; akıl, mantık ve halkın yararı olduğunu söyleyebiliriz. Böylece aydınlanma çağının sadece aklın hakimiyetine dayanan yaklaşımına mukabil o, halkın yararını da dahil etmektedir. İnkılâbı yaparken Fransız İhtilâli'nden örnek aldığını, ancak, inkılabın "memleketimizde kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişâf" ettiğine dikkat çekmişti⁶². Çünkü, her millet inkılâbını sosyal yapısının beklenti ve gereksinimlerini karşılayacak bir surette yapmalıdır. Bu anlayışla hükümetin siyasetini din açısından eksik bile gördüğünü ifade eden Atatürk, Türk halkının bütün sadeliği ile dindar olması gerektiğini, ancak, hurafelere iltifat etmemesini sağlamanın önemini de ön plâna çıkartıyor.

Osmanlı yönetiminin ve uygulamalarının meşruiyetini sağlayan dinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki rolünün son derece farklı olduğu görülecektir. Hilafetin TBMM tarafından kaldırılmasından hemen önce Mecliste yaptığı bir konuşmada Cumhuriyetin göz önünde bulunduracağı iki husustan birinin ordunun, diğerini dinin siyasetten ayrılması olduğunu vurguluyordu. Mensubu olmaktan şeref duyduğu İslâm dininin, "asırlardan beri devam eden bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini "milletvekilllerine işaret ediyordu. Gerekçe son derece açık ve netti: mukaddes ve ilahi olan inançların "muğlak ve mütelevvin ve her türlü menfaat ve ihtirasâta sahne-i tecelliyât olan"⁶³ siyasetin ve onun her sahasından bir an evvel kurtarılması gerekliydi. İnsanların dünya ve ahiret saadetleri ile devletin selameti açısından bir zaruret olan bu ayrımla kaba anlamda lâiklik statüsünün de devlete fiilen kazandırılması söz konusudur. Adını koymadan, doğrudan, uygulamaya geçirilen bir büyük değişim söz konusudur. Gerçi daha sonra,

⁶⁰ 16 Mart 1923'te Adana esnafıyla konuşma, , ASD II, s. 131.

⁶¹ Aynı konuşma, ASD. II, s. 131.

⁶² Türk Demokrasisi hakkında Le Matin Gazetesi muhabirine Demeç, 8 Mart 1928, ASD. III, s. 120.

⁶³ 1 Mart 1924'de Meclis açış konuşması, ASD. I, s. 348.

bütün bu yaptıklarının "ilhamını doğrudan doğruya hayattan aldığını" ifade etmektedir ki, günümüz literatüründe bu seküler bir yaklaşım olarak kabul görmektedir⁶⁴. Unutmamak gerekir ki, din gibi Türk toplumunun son derece hassas olduğu bir mevzuda yapılan köklü değişiklikler sadece kanun çıkarmakla halledilmiş sayılamazlar. Dini kıyafetlerin sadece din adamlarına hasredilmesi bir yandan ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmaya yol açmak gibi bir mahzuru içinde barındırırken, diğer yandan halkın bu kisve ile yanlış yönlendirilmesinin önüne geçilmek gibi bir olumlu yanı vardı. Bu aşamada Atatürk'ün millete önder olacak tek kurumun milletin mümessillerinden oluşan meclis ve onun hükümeti olduğunu ısrarla vurguladığı görülüyor⁶⁵. Dolayısıyla din ve din adamları da meclis eli ile kontrol altında tutulmak durumundadırlar. Yapılan yenilikler ve halkta yerleşik anlayışlar dikkate alındığında Fransa'da cumhuriyetçilerin 1793'de izledikleri yolu anımsatan bu uygulamanın mantığı daha iyi anlaşılabilir. Atatürk, 1930'da yaşanan Serbest Fırka olayında bir kısım çevrelerin dini istismar etmeleri neticesinde partinin kendisini feshi üzerine yaptığı değerlendirmede daha yumuşak bir yaklaşım sergilemektedir. Burada, farklı düşünen insanlar olabileceğini, bunların ancak cumhuriyet taraftarlığında samimi olmaları temelinde hoşgörü ile karşılanacaklarını ifade etmesi dikkat çekmektedir⁶⁶.

Atatürk'ün yapılmasında temel etken olarak yer aldığı her olayı Türk halkına mâl etmesi, hakimiyet-i milliyeye dayanan bir idari tarzdan, Cumhuriyete geçiş ve sistemin muhafazasına çalışması, Türk halkını medeni bir millet haline getirme arzu ve ısrarı dikkate şayandır. Bu azim ve kararlılık çok iyi tanıdığı milletin mevcut halden çok daha iyiyi hak ettiğine inanıyor olmasındandır. Zira Cumhuriyetin ilânıyla her şeyin bitmediğini, bundan sonra da milletin bu hususta eğitilip bilinçlendirilmesi gereğini sıkça ifade etmiştir. Çünkü, altı asırlık şahsi idareden halk iradesini esas alan bir idari anlayışa geçmek kısa sürede hazmedilemeyecek kadar büyük bir değişimdi. Milletin içinden çıkan, onu iyi tanıyıp beklentilerine cevap verecek bir fırkanın yol gösterici olması gereğine de muhtemelen bu anlayışla işaret etmekteydi.

7- İnkılabın Yönü

Vatandaşların hürriyet ve medeniyet zevkini tatması için tek bir yol vardı: "Memleketi asrileştirmek". Nitekim Atatürk bütün çalışmalarının "Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmek" hedefine

⁶⁴ Memleketimizde çok tartışılan ve o nispette karıştırılan Laiklik ve Sekülerlik gibi kavramların kısaca tanımlanması için bkz. Aytuğ Altundal, **Laiklik**, İstanbul 1986.

⁶⁵ Kastamonu'da Halk Partili Vatandaşlarla konuşma, 30.8.1925. **ASD. II**, s. 225-226.

⁶⁶ Mecliste 3. dönem 4. toplantı yılı açış konuşması, 1 Kasım 1930, **ASD. I**, s. 384.

yönelik olduğunu ifade etmektedir. Tabiatıyla böyle bir gayenin neticesi de Batı medeniyetine girmek olacaktır. Gerçekten de "medeniyete girmek arzu edip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?" sorusunu soran Atatürk bunu tam anlamıyla bir "olmak yada olmamak" ikilemi gibi değerlendirmekteydi.

"Memleket behemehal asrî, medeni ve müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. Bütün fedakarlıklarımızın semere vermesi buna mütevakıftır"⁶⁷. Atatürk'ün bu manada 20. asrın ilk çeyreği itibariyle sömürge haline gelmiş İslâm aleminden ibret aldığı anlaşılıyor. "Bütün Türk ve İslâm alemine bakın! Zihinlerini ve fikirlerini medeniyetin emrettiği değişikliklere uyduramadıklarından, bugün felâketler ve ıstıraplar içindedirler". Türklerin de geri kalmasını bu sebeplere bağlayan Atatürk, başlayan değişimin mutlaka devam etmesi gerektiğini vurgulayarak, "artık duramayız, behemehal ileriye gideceğiz, milletimiz bu noktayı açıkça bilmelidir. Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki, bigâne olanları yakar, mahveder"⁶⁸. Kısaca yapılması gereken şey zihniyet değişikliğidir. Askeri zaferlerden sonra yeniden eski idareye dönmek, bütün fedakârlıkları boşa çıkarmaktır. Asıl kurtuluş, Kurtuluş Savaşında gösterilen mukadderatına sahip çıkma bilinci ile sağlamlaştırılabilecektir. Bunun gerçekleşmesi de "milletin münevverlerinin milleti her hadisede, her vak'ada tenvir ve irşad eylemeleri, milleti daima hedef-i umumiye tevcih eylemeleri sayesinde" olacaktır⁶⁹.

Bu süreçte en etkili unsurlardan birisi de Meclis olacaktır. Sosyal hayat bakımından milletin ve ülkenin kaybettiği "asırları sür'atle telâfi etmek",⁷⁰ ve belirlenen hedeflere emniyet ve sükunetle ulaşmak için "gereken tedbirleri tereddütsüz ittihaz ve tatbik eylemek" Meclisin asli görevi olarak belirlenmektedir. Burada, daha önce işaret ettiğimiz bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Atatürk, Meclisin üç yıllık faaliyeti için "Büyük Türk milletine içtimai, iktisadi ve medeni hayatta arzu ettiği salim istikametleri bulmak ve göstermek" için geçen bir süre tanımını yapmaktadır⁷¹. Atatürk'ün herhangi bir siyasi akımdan ziyade, memleketin şartları, imkânları ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak politikalar geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bu noktada Atatürk'ün yaklaşımını ilim ve akıl rehberliği arkasında devamlı aktif, devamlı gelişecek ve daima taze kalacak bir anlayış olarak tarif etmek mümkündür.

⁶⁷ 4 Aralık 1923 tarihinde Tercüman-ı Hakikat Başmuharririne demeç, **ASD. III**, s. 94.

⁶⁸ Hasan Rıza Soyak, **Hatıralar, I**, s. 261.

⁶⁹ Konya'da Lise öğretmen ve öğrencileri ile konuşma, **ASD. II**, s. 159

⁷⁰ Meclis'in II. dönem 4. toplanma Yılına Açış Konuşması, 1 Kasım 1926, **ASD. I**, s. 363.

⁷¹ gös. yer , aynı konuşma, s. 368.

Cumhuriyet sonrası yapılanlara geçmeden evvel burada bir hususa daha işaret etmeliyiz. Atatürk'ün Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yılları boyunca millete gösterdiği hedef, önce memleketin düşmandan temizlenmesi, ardından iktisat, kültür-sanat sahalarında muasır medeniyet seviyesini yakalamak idi. Ancak savaşlar bitip, Cumhuriyet de ilân edildikten sonra doğrudan Batı medeniyetine girmek hedefini telaffuz ettiğini gördük. Bu tarz bir yaklaşım başlangıç için hakikaten bir zaruret idi. Zira 1914'ten bu yana fiilen savaş meydanlarında ve diplomasi sahasında devlet ve millet varlığına kasteden bu güçler Batı medeniyetinin temsilcileri idi. Yeni Türkiye Cumhuriyetini onların safına sokma idealini böyle bir ortamda seslendirmek her halde pek akıllıca bir iş olmazdı. Böyle bir tavır her alanda tenkide, istismara açık bir manzara ortaya çıkarırdı. Cumhuriyetin ilânından sonra dahi, simge kabilinden yapılan aktarmalarda, gâvurlaşmakla, dini ortadan kaldırmakla suçlanan M. Kemal Paşa'nın yapmak istediği ne idi? Yukarıda işaret ettiğimiz, Atatürk'ün de gerek Meclis kürsüsünden, gerekse bizzat halkla görüşmelerinden ifade ettiği, "halkı tamamen asri, bütün mânâ ve eşkaliyle medeni bir heyete dönüştürme"den anlaşılan, kastedilen şey ne idi? Bunun hiçbir şekilde körü körüne bir taklit, bir hazıra konma, olduğu gibi aktarma anlayışı olmadığını yine konuşma ve icraatlarından anlamak mümkündür. Burada söz konusu hususları örneklerle maddeleyecek, değerlendirmeyi sona bırakacağız.

Atatürk'ün Cumhuriyeti ilânından sonra, modernleşme çabaları çerçevesinde üzerinde durduğu hususların başında aile müessesesi gelmektedir. Ailenin maddi refahını sağlama yanında bilhassa kadına, erkekle eşdeğer bir rol vermesi dikkat çekmektedir. Öyle ki Atatürk, medenileşmenin temel dinamiklerinin başında kadının da eğitim, kılık-kıyafet, hak ve özgürlükler bakımından erkekle bir ve beraber olmasını görmektedir. Böylece maddi ve manevi kalkınmayı toplumun hep birlikte katılımı ile gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Değişim hususundaki konuşmalarında, bu hususu sık sık gündeme getirdiğini görmekteyiz. "Bir heyet-i içtimaiye yalnız birinin icâbât-ı asriyyeyi iktisab etmesiyle iktifa ederse o heyet-i içtimaiye yarıdan fazla zaaf içinde kalır" diyen Atatürk, mevcut başarısızlığımızın temel sebeplerinden birinin de kadınlara karşı gösterilen ihmâl ve kayıtsızlıktan kaynaklandığını ifade etmektedir⁷². Ona göre "bizim heyet-i içtimaiyemiz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisab etmeleri lâzım"dı. Bu noktada Atatürk inkılâplarında radikal yöntemler uygulanmayan tek saha ile karşılaşılıyor. Kadını sosyal ve gündelik iş hayatına sokmak için kılık kıyafetinin de "hayat-ı içtimaiye, hayat-ı iktisadiye, hayat-ı maiyet ve hayat-ı ilimde erkeklerde teşrik-i faaliyet etmesine mani bulunmayacak bir şekli

⁷² İzmir'de halk ile konuşma, 31 Ocak 1923, ASD. II, s. 89.

basit'e dönüştürülmesi gerekecekti. Bu hiç bir şekilde toplumun ahlâk ve edebine aykırı değildi⁷³.

Hemen işaret etmeliyiz ki, bu Batı kadınının kıyafetini aynen almak gibi bir ifrat derecesine vardırılmayacaktı. Bu şekilde bir aşırılık gösterenler "düşünmelidir ki, her milletin kendine mahsus ananesi, kendine mahsus âdeti, kendine göre milli hususiyetleri vardır. Hiç bir millet aynen diğer bir milletin mukalliti olmamalıdır"⁷⁴. Atatürk, bu uyarıyı yaparken, tatbik edenin ne aynen örnek aldığı gibi olabileceğini, ne de kendisi olarak kalabileceği hakikatini göz önüne almaktaydı.

Atatürk'e göre herkes istediği gibi giyinebilirdi. Ancak umumi temayüllere uyumlu bir tarzın en doğru yol olduğuna da kanidir. Yine de devlet memurları dışında kadının kıyafetine yönelik bir kanun düzenlememiştir. Bununla birlikte Türk kadınının ilelebet minnettar kalacağı pek çok hakkı onlara teslim etmekte hiç tereddüt göstermemiştir. Daha önceki dönemlerde, bilhassa II. Meşrutiyet meclislerinde kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesi gündeme geldiğinde "henüz Avrupa'da olmadığı" göz önüne alınarak reddedilmişti⁷⁵. Atatürk'ün amacının, Batının her yaptığını olduğu gibi almak değil; nasıl ve niçin yaptığının esasını anlamak olduğu bir defa daha ortaya çıkmış oluyor.

8- Kültür Anlayışında Değişim

Atatürk'ün millet ve memleketin iktisadi yönden refaha kavuşturulması ve eğitilmesi yanında vurgu yaptığı önemli bir diğer husus Türk milli kültürüdür. Osmanlı Devleti'nde, devletin yapısı gereği sadece Türkçe'nin korunmasına önem verilmiş, önce Osmanlılık, sonra İslâmcılık düşüncesi ağırlık kazanmıştır⁷⁶. Türklük duygusu, ancak bu düşüncelerin hitap ettiği bölgeler devletin bünyesinden çıktıktan sonra gündeme gelmişti. "Mazinin çürümüş zihniyetinin Cumhuriyet devrinde öldüğüne" işaretle millet fertleri arasındaki "rabita-i müşterek asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani, millet dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabitasıyla efradını

⁷³ Konya kadınları ile konuşma, 21 Mart 1923, ASD. II, s. 154.

⁷⁴ aynı konuşma, gös. yer.

⁷⁵ II. Meşrutiyet devrinde bu ve benzeri tartışmalar için bkz. Adnan Gelmez, **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994; Kenan Olgun **Demokrasi Tarihimiz Açısından 1912 Mebusan Meclisi ve Faaliyetleri**, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi İstanbul 1994.

⁷⁶ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, İstanbul 1992; Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçe'nin Resmî Dil Olarak Kabulü Meselesi", **Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara 1978, s.183-189.

toplamaştır"⁷⁷ sözleriyle devlet ve millet hayatındaki köklü değişimin yönünü göstermekteydi. Aynı zeminde hukuk alanında da asırlardan beri süregelen eski şekil ve anlayışın bertaraf edildiğini delilleriyle ortaya koymak mümkün olmuştur. Girilen yolun en önemli gereklerinden biri olarak "idare-i umumiyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevi ihtiyaçtan mülhem" ve şartlar gelişip farklılaştıkça "mütemadiyen tebeddül ve tekamül etmesi esasına dayanan dünyevi bir zihniyet ile idare" hayat tarzı olarak benimsenmiştir⁷⁸. Böylece ilahi kanunların belirleyiciliğinden dünyevi ihtiyaçların hakimiyetine geçiş gibi çok önemli sonuçlar doğuran bir adım atılmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet ideolojisinin halka aktarılmasında bir sivil toplum örgütü olarak 1931'e kadar işlev gören Türk Ocağı delegelerine yaptığı bir konuşmada "Türk milliyetçisi" olduklarını ifade etmişti. Cumhuriyetin dayanağı olan Türk halkının "ne kadar Türk harsıyla meşbu olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyetin de o denli kuvvetli" olacağını savunmaktaydı⁷⁹. Partinin kültür kolu olarak nitelediği Türk Ocağı⁸⁰ gibi sivil toplum örgütlerinin "hep garp memleketlerinde yoğunlaştığına" dikkat çekerek "şarkın bu boşluğun cezasını çekmekte" olduğunu isabetle teşhis eden Atatürk, Cumhuriyet inkılâbının halka ulaştırılmasında Ocaklara dayandığını ilân etmekteydi⁸¹.

Batıda halk ile yönetim arasında iletişimi oluşturan, halkı yetiştiren sivil toplum örgütlerinin demokrasi düşüncesinin gelişimindeki önemini fark ettiğini gösteren Atatürk, hakikaten Türk Ocaklarından sonra Halkevleri ile bu önemli müesseseyi yaşatmaya gayret edecekti. Atatürk, Türk Ocaklarının Cumhuriyetin kültür şubeleri olarak kültürün bütün dallarında vatandaşı yetiştirmek için önderlik yapacağını belirtmekteydi. Dolayısıyla partinin programını da halka aktarmış olacaktı. Bu çabayı halkı her sahada kendi düşüncesi doğrultusunda yetiştirme anlayışı olarak niteleyebiliriz.

Sosyal yapıdaki hastalıklarla mücadelede en etkin yolun "milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini"⁸² sağlamak olduğunu gören Atatürk, dil ve tarih alanındaki gelişmeleri ilmi düşünce temeline oturtmak anlayışındaydı. Dil ve tarihimizin uzak geçmişte dahi gurur duyacak unsurlarla dolu olduğu inancı ve bunun ilmi zemine oturtulması vatandaşlara sosyo-psikolojik bir motivasyon olacaktır. Bu amaçla Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti ile Türk Dili Tedkik

⁷⁷ 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi'nin Açılışında konuşma, **ASD. II**, s. 249.

⁷⁸ Aynı konuşma, **ASD II**, s.249.

⁷⁹ Türk Ocakları Delegelerine hitaben 26 Nisan 1926'da konuşma, **ASD. III**, s. 118.

⁸⁰ 4 şubat 1931, Aydın Türk Ocağı'nda konuşma, **ASD. II**, s. 300.

⁸¹ Türk Ocaklarına dair, 27 Nisan 1925, **ASD. II**, s. 215.

⁸² 4. Dönem, 2. Toplantı Yılı açış konuşması, **ASD. I**, s. 390.

Cemiyetini oluşturması ve bunların maddi kaynaklarını kendi mirasından sağlaması dikkate şayandır. Milletın bağımsızlığının ve varlığının korunmasında milli birlik ile birlikte milli kültürü de en büyük vasıta olarak gördüğünü her vesile ile ifade eden Atatürk'ün, az zamanda yaptığı çok ve büyük işlerin en büyüğü olarak temeli Türk kültürüne dayalı Türk Cumhuriyeti'ni göstermesi büyük bir bilincin eseridir. Milli kültürün muhafazasını, milli varlığın, devletin varlığının garantisi olarak gören bu anlayış Türk olmayı doğuştan fevkalâdelik sayacak kadar milletine bağlılık ve sevgi gösteriyordu.

Musiki sahasında değişikliği alıp, kavrayabilmenin kapsamlı bir kültürel değişimde öncü rol oynayacağına dikkat çeken Atatürk'ün ilmi müzik olarak adlandırdığı değişim⁸³ ondaki değişim anlayışını da büyük ölçüde ortaya koymaktadır; "Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel musiki kurallarına göre işlemek gerekir"⁸⁴. Müziğimizin evrensel plânda yerini alabilmesi ancak bu zeminde mümkün görülmekteydi. Anlaşılacağı üzere o, temelini bizim duygu ve düşüncelerimizin oluşturduğu, ancak geleneksel olarak şifahi tarzda devam eden musikimizin ilmi metotlarla kayda (nota-usul) geçirilerek tespitini hedeflemekteydi⁸⁵. Bundan sonra malzemenin Batı müziği formlarında kullanımı ile medeni alemde bilinmesi ve takdir toplanmasının mümkün olacağını öngörmüştür.

Bu anlayışı genele yayarsak, biz duygu, düşünce ve hissettiklerimizle orijinal değerlerimizi koruyup ortaya çıkaracağız. Ancak bu ürünü medeniyet dünyasına, o dünyanın araç gereçleri ile işleyerek sunmak lüzumunu göz ardı etmeyeceğiz demektir.

Şapka ve kılık kıyafet noktasında da benzer düşünceler Atatürk'ün anlayışında önemli bir yer tutmaktadır. Mevcut kıyafetteki fesin de milli bir giysi olmadığını dikkate alan Atatürk, milletin düşünce ve şekli ile de Batı alemleri ile birlikte, aynı zeminde yer almasının gerekliliğini ön plâna çıkarmıştı. Bu noktada memleket dahilindeki anlayış değişimini gerçekleştirmek için dışarıda rahat olmak gerekiyordu. Şapka giymekle kendimizi Batı medeniyetine dahil addetmek, değişimi şekil ile sınırlamak gibi görülse de onun "bugün şapkayı giydik. Bundan birçok ecnebiler memnun olmuşlardır" şeklindeki izahı bu

⁸³ CHP 4. Büyük Kurultayı açış konuşması ASD. I, s. 398.

⁸⁴ 4. Dönem 4. Toplanma Yılı açış konuşması ASD. I, s. 398.

⁸⁵ Klasik Türk Musikisi ve Halk Musikisi ürünlerinin toplanıp kayda geçirilerek konservatuarlarda ilmi literatüre dahil edilmesi için H.S.Arel, Suphi Ezgi, Muzaffer Sarısözen'in gayretleri takdirle anılmalıdır.

değişimin bir sembol olarak ele alındığına işaret sayılmalıdır⁸⁶. Adeta Batı medeniyetine dahil insanların şekli unsurları alınarak bu dünyadaki insanlarla bir anlaşmazlığın, bir mücadelenin olmadığı işareti verilmek istenmişti. Zira “eski zihniyetle, her an değişen ve gelişen medeni aleme karşı durabilmek mümkün değildir”. Bütün unsurları ile çalışan ilmi zemin üzerine temellenen üretimi ile dünya hammadde ve pazarlarını kontrol eden bir anlayışın dışında kalmak; “o alemin içinde yaşamın gereklerini yerine getirmemek toplum olarak maddi bakımdan yokluğa mahkum olmakla eşdeğerdi. Medeniyet bu gibi itaatsizler hakkında çok amansızdı”⁸⁷.

Değerlendirme

Atatürk'ün uzun ve yorucu mücadelelerden sonra kurduğu Cumhuriyet idaresi ile milletine gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefindeki ısrarı dikkat çekici bir özellik arz eder. Beklentilerinin kısa sürede gerçekleşecek şeyler olmadığını bilinciyle o yaptıklarını ilk adımlar olarak değerlendirmektedir. Gerek idari, gerek kültürel sahada uygulama safhasına soktuğu yenilikler, Türk milletinin son birkaç yüzyıllık tarihindeki en köklü değişikliklerdi. Bu değişiklikler içerisinde gerçekleştirilmesi en zor olanı hiç şüphe yok ki, zihniyet değişikliği idi. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin bütün gayretlere rağmen yıkılması idarî değişim için müsait zemin oluşturmakta ise de milletin zihnine yerleşen eski ve yanlış, geçerliliğini yitirmiş anlayışları çekip almak uzun zamana bağlı bir işti. Burada Meşrutiyet döneminde yaygın olan, değişmeyi zamana bırakmak yerine hızlandırmak ihtiyacının belirgin hale geldiğini söylemek mümkündür.

I. Dünya Savaşı'nda yenildiğimiz, milletin ancak hep birlikte direnişi ile karşılarında hayat hakkını elde edebildiğimiz rakiplerimiz ilim ve teknikte en gelişmiş seviyeyi temsil ediyorlardı. Böyle bir ortamda yaşamak; her mânâ ve şekli ile insanca yaşamak için onlarla aynı zeminde mücadele etmek gerekiyordu. Bu, rakibi yok saymadan, onun silahları ile teçhizatlanmaktı. Bir diğer ifade ile; “medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Ve o, gafiller ve itaatsizler hakkında bî amandır”. Atatürk'ün medeniyete yüklediği anlam, daha ziyade ilmi ve teknolojik gelişme idi. “Dağları delen, semalarda pervâz eden, göze görünmeyen zerrâtdan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvîr eden, tetkik eden medeniyetin muvacehe-i kudret ve ulviyetinde Kurun-u vustaî zihniyetlerle, iptidai hurafelerle yürümeye çalışan milletler mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve zelil olmaya mahkûm idiler⁸⁸. Bu ifadelerden onun, Türk

⁸⁶ 23 Eylül 1925 'te Bursa Türk Ocağı'nda konuşma ASD. II, s. 229.

⁸⁷ 28 Ağustos 1925'te İnebolu'da bir konuşma, ASD.II, s. 222.

⁸⁸ Aynı konuşma, gös. yer.

insanının anlayışında köklü değişiklikler gerçekleştirmeyi hedeflediğini bunu hayat meselesi telâki ettiğini anlamalıyız. Gerçekten de Heyet-i Temsiliye ile Ankara'ya geldiği ilk dönemlerden itibaren onun yakın çevresinde yer alanlar, Paşa'nın, halkı taassuba giden yoldan çıkarıp Batılı bir millet haline getirmediği kurtulamayacağımıza inandığını görmüşlerdi⁸⁹. Türk milletini Batılılaşmaktan alıkoyan eski alışkanlıkların ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için de ilim ve teknikte Batının yakaladığı seviyeyi yakalayacak anlayışa geçilmesi, halkın bu anlayışa kazanılması şarttı.

Yine yakın çevresinin müşahade ettikleri bir husus onun yaptığı değişimleri şahsi tercihlerine rağmen uygulamaya koyduğudur. Mesela, müzik, konusunda getirdiği değişimleri kendisi uygulamak durumunda kaldığında: "bize göre değil ha çocuklar"⁹⁰ demesi, kendisi de dahil neslinin değil, sonraki nesillerin bu değişimin getirecekleri ile ilimde, teknikte ve medeniyette var olabileceklerine inanmasından kaynaklanmaktadır. Kısacası Atatürk'e göre medeni bir millet olmak bir hayat ve varoluş meselesidir. Bunu sağlamak için de gelişen ve değişen şartlara uygun düşünceler geliştirilmeliydi. "İçtimai hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegane tekamül ve terakki yolu yenileşmedir" diyen Atatürk'e göre "medeniyetin icapları, fennin hadiseleri hayatı değişmeden değişmeye götürdüğü devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle varlığı muhafaza etmek mümkün" değildi. Hayata ait şartların zamanla değişmesini zorunlu bir gelişme olarak gören Atatürk'e göre yapılanlar mecburiyetten ileri gelen işlerdi. Normalde halkın anlayarak destek verip katılacağı bu süreçte beklemeye tahammül olmadığı düşüncesi hakimdir. Medeni dünya ile aramızda gittikçe açılan farkı kapatmak için çok çabuk ve yoğun değişimler gerçekleştirilmeliydi. Bütün Türk-İslâm âleminin "zihinlerini ve fikirlerini medeniyetin emrettiği değişikliklere uyduramadıkları" için Batılı devletlerin sömürgesi olma durumuna düştüklerini gören Atatürk, Türkiye'nin girilen zihniyet değişimi dolayısıyla, kurtuluş yoluna da girdiğini vurgulamaktadır. Bu yolda durulamayacağını, her hal ü kârda ileri gitmenin bir mecburiyet olduğunu yoksa medeniyetin kendine ilgisiz kalanları yakacağını ikaz etmektedir.

Bizden çok ilerde olan medeni cihana yetişmek ve ona dahil olmak için en önemli şart, inkılabın temellerini her gün derinleştirmek ve takviye etmek"ti. Türk insanının da bu düşüncede olduğuna inandığını belirten Atatürk, Millet'in "teceddüt ve ıslahat sahasında gösterdiği gayretlerin asırlardan beri olduğu gibi"

⁸⁹ F.R. Atay, *Çankaya*, s. 369.

⁹⁰ Atay, *Çankaya*, s. 410.

günlük çekişmelerden dolayı kesintiye uğramasını istememekteydi⁹¹. İstikamet tayin edilmişti. Hiç bir şekilde değiştirilmesine izin verilmeyecekti.

Bunun vasıtalarını Cumhuriyet idaresi oluşturacaktı. Nitekim halka Cumhuriyet zihniyetini vermek için, bu anlayış ve ahlâkla yetişecek matbuat vazife yapacaktır. Vatandaşa yardımcı olmak, cesaretlendirmek başlıca vazifelerden sayılmaktadır⁹². Basının yanı sıra bir diğer önemli vasıta öğretmenler olacaktır. "Her vesileden istifade ederek halka koşacak onunla beraber olacak" öğretmen sadece alfabe öğretici olmakla yetinmeyecektir. Dikkatle vurgulanan bir husus ise öğretmenlerin ilmi birikimlerini halk üzerinde hakimiyet sağlamada kullanamayacaklarıdır⁹³. Atatürk'ün burada dini esastan halka hakim olan eski hocaları örneklemesi, halka parti ve meclis dışında bir başka önder gerekmeceğini hatırlatması eski dönemin istismarlarından ders alındığının göstergesidir. Aydının halkı anlamak ve ona bir şeyler vererek yardımcı olmak vazifesi Cumhuriyet için her şeyin üzerinde görülmüştür.

Bütün bu vasıtalar ile kültürel ve sosyal alanda milli görünümü ortaya koymaya çabalarken vatandaşlar arasında düşmanlık doğmasına meydan vermemek mecburiyeti vardır. Milli tarih, öz dil, yeni harfler, sanat ilmi müzik ve teknik kurumlar ile her hakta eşit, modern Türk toplumu için yapılan mücadelede Halkevleri, bütün vatandaşlara kucak açarak kültürel ve sosyal devrim başarılmaya çalışılmıştır⁹⁴. Ancak bütün bunlar olurken hürriyetin suistimaline izin verilmediği, zira, geçmişte bu istismarın çok zararlarının çekildiği ifade olunmaktadır. Bu noktada mevcut yaklaşım ile hür tefekküre dayalı Batı medeniyetini almak iddiası çelişir görünmektedir. Atatürk bu hususa şöyle yaklaşmaktadır: "Hürriyetler hudutsuz değildir. Ferdi hürriyetler karşısında, fertlerin heyet-i umumiyesinin kurduğu ve dayandığı devlet ve onun iradesi ile hakimiyeti vardır". Vatandaşların kendi hürriyetlerinin bir kısmını zaten devlete devretmiş olduklarını belirten Atatürk, devletin vatandaşla söz konusu hürriyetleri sağlamak için bu yetkiyi kullandığını hatırlatırken bir şarta işaret ediyor: "yeter ki devlet hakimiyeti milletin umumi refah ve saadetine masruf olsun"⁹⁵.

Yakın çevresinde yer alanlar onun bütün düşünce ve uygulamalarının Türk ve Türkiye için olduğuna işaret ederler. Yaygın iddiaların aksine O, Batılı olmayı gerekli görüp milleti her yönü ile Batılı gibi olmaya yöneltmekle birlikte

⁹¹ 1 Kasım 1925'de II. Dönem, Üçüncü Toplanma Yılıni açış konuşması, *ASD. I*, s. 356.

⁹² Aynı konuşma, s. 357.

⁹³ Okul ve öğretmenlere dair İstanbul'da 7 Temmuz 1927 tarihli konuşma, *ASD. II*, s. 266.

⁹⁴ 9 Mayıs 1935, CHP. 4. Büyük Kurultayı açış konuşması, *ASD. I*, s. 398.

⁹⁵ Balıkesir Türk Ocağında konuşmasından, Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar, II*, s. 463.

Batıcı değildir. Batılının kendisine hayran değildir. F. R. Atay, onun "ecnebi-sevmez (ksenophobe) denecek kadar frenklikten uzak" olduğunu ifade etmektedir⁹⁶. Dolayısıyla o, Batı'yı, Batı yapan anlayışa yönelmişti. Türk milli mücadelesini "ihtilâl ve inkılâb, hakiki Türklüğe kavuşma mücadelesi olmuştur"⁹⁷ sözleri ile tarif eden Paşa, sanat ve fennin icap ettirdiği şeyleri yapmayan milletlerin ilerleme yolunda yeri olmadığını anlamıştı. Askeri zaferlerden sonraki bütün konuşmalarında her türlü dinleyici karşısında kültür, sanat ve ilim çalışmalarının bütün vatan sathına yayılmasının gerekliliğini bıkmadan dile getirmişti. Bu hususları dikkate aldığımız zaman onun; Türk'ü kendisi yapan bütün milli değerleri Batılıların metotları ile işlemek ve böylece bünyemizdeki evrensel değerleri ortaya çıkarma anlayışında olduğunu ifade edebiliriz. Devletin ve milletin yüzyılın başındaki genel manzarası onun bu kararı almasını sağlayan şartların gereğinden çok daha fazlasına sahipti. Diğer bir deyişle, o hayat tecrübesiyle eğitiminin bileşiminden bu neticeye ulaşmıştı. Benzer şeyleri daha önce, düşünüp, tartışan akranlarına mukabil onun bunları millet lehine doğrudan fiile dönüştürmesi ve topluma mal etmesi onun ayrıcalığı yeterince ihtişamla ortaya koymaktadır.

Nitekim o, devlet işlerindeki ana programının prensiplerinin ilhamını, doğrudan doğruya hayattan aldığını; yolunu, içinde yaşadığı yurt, bağrından çıktığı Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığı neticelerin çizdiğini belirtmekteydi⁹⁸. Bu zemin üzerinde onun ilim ve akıl rehberliği ile memleket şartları, imkânları ile uyumlu programlar belirlemek onu en iyi şekilde anlamanın delili olsa gerektir. Hemen ifade edelim ki O, bütün gayretlerine mukabil, Türk milletini değişim yoluna ancak sokmuştur. Nitekim son zamanlardaki en büyük üzüntülerinden biri "halkımızın zihninde kökleştirilmiş olan her şeyi başta bulunandan beklemek itiyadı"nı ortadan kaldıramamış olmasıydı.

Osmanlı döneminde yetişen neslin içinde kendi arkadaşları da dahil olmak üzere mücadelesine ne kadar zorluklar yarattıkları göz önüne alındığında Atatürk'ün, özlem duyduğu, kafası, gönlü, ideali yenilenmiş, geniş düşünceli insanların yönetici, eğitici sıfatı ile mücadelede yerlerini almasıyla asıl atılımın gerçekleştirileceği açık bir şekilde ortaya çıkar. Gerek dünya görüşü, gerekse hukuk anlayışı ile Atatürk'ün attığı temellerin toplumda kolaylıkla sarsılmayacak sağlamlığa eriştiği görülmektedir. Bu iki önemli temel üzerinde ilim, teknik ve sosyal hayatta sağlanan ilerlemenin tatmin edici olmadığı da bir

⁹⁶ Atay, *Çankaya*, s. 302.

⁹⁷ Gaziantep'in kurtuluş yıldönümü için 25 Aralık 1937 tarihli telgraf, , *ATTB. IV*, s. 592.

⁹⁸ Beşinci Dönem III. Toplanma Yılıni açış konuşması, 1 Kasım 1937, *ASD I*, s. 423

hakikattir. Ancak kendi milli kültürünün ışığında modern tekniklerle çok çalışarak arzulanan seviyeye ulaşmak mümkündür. Bunun için de Atatürk'ün yaptığı gibi kültür temeli üzerinde milletin bütün fertlerini kucaklayacak, tek bir ferdi hariç bırakmadan hepsine inanacak, güvenecek politikalar başarıyı sağlayacaktır.

21. yüzyılda Türkiye'nin insanıyla arz ettiği manzara bu neticeye ulaşmak için -Batılı devletlerin mücadelesi dikkate alınırsa- daha çok beklemeyeceğimizi ümit ettirmektedir.

ÖZET

Atatürk düşüncesinin ışığında gerçekleştirilen Türk İnkılabı, Türk tarihindeki en önemli sosyal değişim süreçlerinden birisini oluşturmaktadır. Atatürk düşüncesi ve inkılap metodu Türk Milletinin tarihi, kültürel ve sosyal birikimiyle şekillenmiştir. Atatürk'ün beklentileri geleneksel bir toplumda geniş çaplı, siyasi, kültürel ve düşünce değişimini içermesine karşın netice, büyük bir başarı olmuştur. Atatürk düşüncesi ve uygulamalarının anlaşılması, bu çerçevede gerçekleştirilen siyasi, idari, kültürel tercihlerin doğru değerlendirilebilmesi için tarihi gelişmelerin seyri göz önünde tutulmalıdır.

SUMMARY

Turkish social transformation process which has been carried out by the Atatürk's principles and reforms is one of the most important event of Turkish history. Atatürk's understanding and method were shaped by the effect of historical, cultural and societal background of Turkish people. Although his expectations were contained enormous political, cultural and mentally changes in traditional society, the result is a great success.